

Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων

Γ΄ Γυμνασίου

Ενδεικτικές Οδηγίες για τον/την εκπαιδευτικό

Προεργασία. Στο Πρόγραμμα Σπουδών για τη Λογοτεχνία (στο εξής: ΠΣ) ο κάθε εκπαιδευτικός μπορεί να βρει αναλυτικές ενότητες για τη *φυσιογνωμία του μαθήματος* (η λογοτεχνία ως μορφωτικό αγαθό, γενικές κατευθύνσεις της προσέγγισης της λογοτεχνίας στην τάξη), για τη *σκοποθεσία* (γλωσσική, γνωστική, συναισθηματική, επικοινωνιακή ανάπτυξη των μαθητών/μαθητριών και συνολική καλλιέργεια), για τα *θεματικά πεδία*, τις *στρατηγικές μάθησης* με τις συνακόλουθες δραστηριότητες, καθώς και για την *αξιολόγηση*. Είναι επομένως αναγκαίο να έχει μελετήσει το ΠΣ, πριν από τον σχεδιασμό του μαθήματος, για να ενημερωθεί για τη φιλοσοφία και τις μεθοδολογικές αρχές του.¹

Επιπλέον, στην Εισαγωγή κάθε *Ανθολογίου* δίνεται τόσο η ταυτότητα του βιβλίου όσο και τα χαρακτηριστικά του στοιχεία, τα οποία είναι σκόπιμο να έχουν μελετήσει και οι καθηγητές/καθηγήτριες και οι μαθητές/μαθήτριες από την αρχή, ώστε να γνωρίζουν τη λογική που διέπει την οργάνωση των κειμένων και τον τρόπο εργασίας. Στην περίπτωση του *Ανθολογίου Λογοτεχνικών Κειμένων* της Γ΄ Γυμνασίου η διάταξη είναι ιστορικό-χρονολογική-γραμματολογική και περιλαμβάνει ένα συνοπτικό σημείωμα που προτάσσεται στην αρχή κάθε γραμματολογικής ενότητας, η οποία εκπροσωπείται από κείμενα σημαντικών Ελλήνων (και ξένων) συγγραφέων, με τις συναναγνώσεις τους.

Για την καλύτερη οργάνωση του διδακτικού χρόνου αλλά και για την αξιολόγηση των μαθητών και μαθητριών, είναι ευνόητο ότι θα πρέπει να γίνει από τους/τις φιλολόγους μια αρχική περιδιάβαση στις σελίδες του *Ανθολογίου*, για εξοικείωση με την ύλη και για την οργάνωση της διδασκαλίας σύμφωνα με τις διατιθέμενες ώρες από το Ωρολόγιο Πρόγραμμα για τη Λογοτεχνία (οι οποίες είναι αυτονόητο ότι δεν πρέπει να διατίθενται για τη διδασκαλία άλλων φιλολογικών μαθημάτων). Είναι επίσης σκόπιμο να υπάρξει ανάμεσα στους διδάσκοντες και στις διδάσκουσες συνεννόηση για το τι θα διδαχθεί σε όλα τα τμήματα της ίδιας τάξης, ώστε να μην υπάρξουν προβλήματα κατά την τελική αξιολόγηση (για τα ενδιάμεσα τεστ ή διαγωνίσματα ανά τμήμα ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να έχει μεγαλύτερο περιθώριο αυτενέργειας).

Διδακτική αξιοποίηση του *Ανθολογίου* – Στόχοι και μαθησιακές τεχνικές. Με τις μαθητοκεντρικές τεχνικές που προτείνονται στο ΠΣ, το μάθημα της Λογοτεχνίας μετατρέπεται σε *δημιουργική πράξη*, μέσα από τη συμμετοχή και τον διάλογο, πάντα με σεβασμό στη διαφορετική άποψη. Κατά τη διδασκαλία των κειμένων του *Ανθολογίου*, κύρια επιδίωξη είναι οι μαθητές και οι μαθήτριες να απολαύσουν και να επικοινωνήσουν δημιουργικά με τη λογοτεχνία, να μάθουν να αποκωδικοποιούν την πολύσημη λογοτεχνική γλώσσα, να αναπτύξουν την κριτική ικανότητα και τη φαντασία τους και, μέσα από τις δραστηριότητες, να ασκηθούν και να καταθέσουν

¹ Το ΠΣ Λογοτεχνίας και το συναφές υλικό έχει αναρτηθεί στην ιστοσελίδα του Ι.Ε.Π. <https://www.iep.edu.gr/el/nea-programmata-spoudon-arxiki-selida> και <https://www.iep.edu.gr/el/nea-ps-provoli>

τελικά τη δική τους δημιουργία (λογοτεχνική ή άλλη). Ουσιαστικά, στόχος του μαθήματος είναι, με αφορμή τα κείμενα που θα μελετήσουν, να οργανώσουν τη δική τους αναγνωστική κοινότητα μέσα στην τάξη (μια μικρή λέσχη ανάγνωσης), ώστε στη συνέχεια να επικοινωνήσουν με περισσότερα έργα πέρα από το σχολείο (καλλιέργεια φιλαναγνωσίας).

Στην **ανάλυση των κειμένων** προέχει οι μαθητές και οι μαθήτριες να *μάθουν πώς να ξεκλειδώνουν ένα λογοτεχνικό κείμενο*, ξεκινώντας από την πρώτη αναγνωστική επαφή και τα συναισθήματα και τους προβληματισμούς που τους προκαλεί, και προχωρώντας με την καθοδήγηση του/της φιλολόγου στην ένταξη του μέρους στο όλον και στην ανάλυση μορφής – περιεχομένου, προκειμένου να τους αποκαλύψει την ιδιαίτερη ανθρωπογνωστική και καλλιτεχνική αξία του.² Στην Γ΄ Γυμνασίου, αξιοποιώντας την εμπειρία της Α΄ και Β΄ τάξης, προέχει τόσο η διερεύνηση της πολιτισμικής φυσιογνωμίας που διακρίνει το κάθε κείμενο όσο και η συνομιλία του με άλλα λογοτεχνικά έργα και με άλλες μορφές τέχνης (διακειμενικότητα, διακαλλιτεχνικότητα), καθώς και η εμβάθυνση στα χαρακτηριστικά κάθε λογοτεχνικού είδους ή λογοτεχνικού ρεύματος. Στο πλαίσιο αυτό, οι μαθητές και οι μαθήτριες θα μάθουν να χειρίζονται όρους της αφηγηματολογίας και της ποιητικής θεωρίας, πάντα όμως *σε επαφή με το κείμενο*. Έτσι, θα αποκτήσουν γνώσεις για τον κόσμο (σχέση πραγματικότητας – μυθοπλασίας, σχέση ατόμου – κοινωνίας, σχέση ιστορίας – λογοτεχνίας, σχέση ανθρώπου – φύσης, επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη και οι επιπτώσεις τους στην τέχνη), αλλά και για τον ιδιαίτερο κόσμο της λογοτεχνίας (π.χ. δομικά στοιχεία του πεζού ή θεατρικού κειμένου: τόπος, χρόνος, σκηνές, πλοκή, χαρακτήρες· «γραμματική» της ποιητικής γλώσσας: μέτρο, ρυθμός, σχήματα λόγου, ποιητικά σύμβολα κλπ.). Ειδικότερες και αναλυτικές οδηγίες και παραδείγματα διδακτικής παρέχονται στον Οδηγό του Εκπαιδευτικού και στο επιμορφωτικό υλικό για το μάθημα της Λογοτεχνίας, τα οποία είναι προσβάσιμα σε όλη τη φιλολογική κοινότητα σε ψηφιακή μορφή στην ιστοσελίδα του Ι.Ε.Π. και του Υπουργείου Παιδείας.

Συναναγνώσεις. Σημαντικό στοιχείο του ΠΣ για όλες τις τάξεις είναι οι συστάδες κειμένων, οι οποίες επιτρέπουν τη συνεξέταση κειμένων με κοινή ή ανάλογη θεματική. Τα κείμενα που συνεξετάζονται μπορεί να ανήκουν σε διαφορετικά λογοτεχνικά είδη ή ρεύματα ή/και σε διαφορετικές εποχές/γραμματολογικές περιόδους. Στόχος αυτής της μεθοδολογικής επιλογής στη διδασκαλία των λογοτεχνικών κειμένων είναι οι μαθητές και οι μαθήτριες να αναπτύξουν κριτική σκέψη και ερμηνευτική ευαισθησία *συγκρίνοντας* κείμενα που μπορεί να αναφέρονται λ.χ. στο ίδιο θέμα αλλά να το προσεγγίζουν διαφορετικά ή να φωτίζουν διαφορετικές όψεις του. Με τον τρόπο αυτό θα είναι σε θέση να αντιληφθούν τις ομοιότητες/αναλογίες αλλά και τις διαφορές/αντιθέσεις μεταξύ των κειμένων, οι οποίες είναι και πολιτισμικές και ιδιοσυγκρασιακές: αφορούν, δηλαδή, σε κυρίαρχες αντιλήψεις και νοοτροπίες, αλλά αφορούν επίσης και στον τρόπο που κάθε δημιουργός αντιλαμβάνεται τον κόσμο μέσα από την ευαισθησία του. Επιπλέον, στο *Ανθολόγιο* της Γ΄ Γυμνασίου, που ακολουθεί χρονολογική σειρά, οι μαθητές και οι

² Περιττό να ειπωθεί, ως σύσταση προς τους εκπαιδευτικούς, ότι στην ανάλυση του λογοτεχνικού κειμένου είναι υπερβολή να προβάλλονται τα δευτερεύοντα θέματα σε βάρος του κύριου ή των δύο-τριών κύριων ζητημάτων που θέτει το κείμενο σε επίπεδο περιεχομένου (αλλά και μορφής).

μαθήτριες μπορούν να συνειδητοποιήσουν πώς διαμορφώνεται εξελικτικά ο «κανόνας» της λογοτεχνίας, μέσα από τη διαλογική σχέση των νεότερων συγγραφέων με τους παλαιότερους, με τους οποίους αμιλλώνται. Η «συνομιλία» όμως δεν αφορά μόνο τα λογοτεχνικά κείμενα, αφορά επίσης τη σχέση τους με άλλες μορφές τέχνης / καλλιτεχνικής έκφρασης, ούτως ώστε οι μαθητές και οι μαθήτριες να αποκτήσουν ευρύτερη πολιτισμική εγγραμματοσύνη, συνειδητοποιώντας τη διασύνδεση και την αλληλεπίδραση μεταξύ των τεχνών στο πλαίσιο της εκάστοτε εποχής.

Σε ό,τι αφορά τις συναναγνώσεις, η προσέγγιση ξεκινά από το κυρίως κείμενο (με τον τρόπο που αναλύθηκε παραπάνω) και εμπλέκει σταδιακά τις συναναγνώσεις του, έτσι ώστε να αναδειχθούν οι μεταξύ τους (θεματικές, μορφικές, ιδεολογικές κ.ά.) σχέσεις. Ο συγκεκριμένος τρόπος προσέγγισης θα κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των μαθητών/τριών και, το κυριότερο, θα τους/τις βοηθήσει να αντιληφθούν την ποικιλία των οπτικών και των τρόπων γραφής (αναπαράστασης της πραγματικότητας) που υιοθετούνται για κάθε θέμα της κοινωνικής ζωής, της ιστορίας, του πολιτισμού κλπ. Ο/Η εκπαιδευτικός θα αποφασίσει, κατά τον αρχικό προγραμματισμό του μαθήματος, πόσα κείμενα θα εξετάσει από κάθε γραμματολογική ενότητα. Προκειμένου να καταστεί εφικτή η προσπάθεια, ει δυνατόν, όλων των κειμένων, θα μπορούσε, έχοντας μνησεί τα παιδιά στη μέθοδο της συνεξέτασης στα αρχικά μαθήματα, να κατανείμει κείμενα που ανήκουν στην ίδια γραμματολογική ενότητα σε μικρές ομάδες μαθητών (π.χ. ανά δύο θρανία) και να καθοδηγεί διακριτικά την όλη διαδικασία μελέτης. Στο τέλος της διαδικασίας, κάθε ομάδα συνεισφέρει στην ολομέλεια τις εντυπώσεις και τα συμπεράσματά της από τα κείμενα που μελέτησε. Με τον τρόπο αυτό εμπεδώνεται στα παιδιά η συνεργατική μάθηση και καλλιεργείται ο διάλογος τόσο μεταξύ μαθητών και κειμένων όσο και των μαθητών μεταξύ τους.

Διδασκαλία ολόκληρου λογοτεχνικού έργου. Με τη μελέτη ενός ολόκληρου λογοτεχνικού έργου, που θεσμοθετείται πλέον για όλες τις τάξεις του Γυμνασίου και του Λυκείου, επιδιώκεται η συνολική αναγνωστική απόλαυση και η καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας. Στο ΑΠ για την Γ' Γυμνασίου προτείνεται θεατρικό έργο. Η μελέτη του – ατομικά ή σε μικρές ομάδες εργασίας – προετοιμάζεται σε συνεργασία με τον/την εκπαιδευτικό. Παρακάτω δίνονται αναλυτικές οδηγίες για τη διδασκαλία του θεατρικού έργου *Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια* του Ιάκωβου Καμπανέλλη. Σημειωτέον ότι στο βιβλίο έχουν ανθολογηθεί και σκηνές από άλλα θεατρικά έργα, που είναι καλό να διαβάζονται στην τάξη με τις διαφορετικές φωνές των χαρακτήρων (θα μπορούσαν να γίνουν και δρώμενο στο πλαίσιο της διδασκαλίας). Είναι σημαντικό κάθε θεατρικό απόσπασμα, ει δυνατόν, να ενταχθεί στο όλον. Το ίδιο ισχύει και για τα ανθολογημένα αποσπάσματα μυθιστορημάτων ή άλλων εκτενών έργων. Και αυτά μπορούν συνολικά να μελετηθούν – ατομικά ή σε ομάδες – με επιστέγασμα την παρουσίασή τους στην τάξη και την αξιολόγηση κάθε μαθητή/μαθήτριας ανάλογα με τη συμβολή του στη μελέτη και στην παρουσίαση του έργου.

Δραστηριότητες – Ασκήσεις δημιουργικής ανάγνωσης και γραφής. Βασικό μέρος του μαθήματος αποτελούν οι δραστηριότητες, που θα πρέπει να είναι ποικίλες και ευφάνταστες, ατομικές ή σε ομάδες (άλλωστε σε μικρές ομάδες μπορεί να γίνεται και η διδασκαλία, ιδιαίτερα για τις συναναγνώσεις κειμένων, όπως ειπώθηκε παραπάνω). Με τις δραστηριότητες και τις ασκήσεις δημιουργικής γραφής, οι οποίες γίνονται και κατά τη διάρκεια και ως συνόψιση και επιστέγασμα της διδασκαλίας, οι μαθητές και

οι μαθήτριες θα αναπτύξουν τις γλωσσικές και καλλιτεχνικές τους δεξιότητες, όπως και τη δημιουργική φαντασία τους.³ Στο *Ανθολόγιο* προτείνεται μια μεγάλη γκάμα δραστηριοτήτων, οι οποίες είναι εναρμονισμένες με τις θεωρητικές και μεθοδολογικές αρχές που ορίζονται στο ΠΣ. Οι δραστηριότητες διαβαθμίζονται από τις πιο απλές στις πιο σύνθετες· εκτός από την ανάλυση και κατανόηση της σχέσης μορφής – περιεχομένου στο εκάστοτε κείμενο, και της ένταξης του μέρους στο όλον, αφορούν επίσης τη διακειμενική συνομιλία μεταξύ έργων διαφορετικών εποχών (όπως αυτή αναδεικνύεται στις συναναγνώσεις), διαθεματικές δραστηριότητες με την εμπλοκή και άλλων μαθημάτων/γνωστικών αντικειμένων (ιστορία, γλώσσα, αρχαία, τέχνη, μελέτη περιβάλλοντος κλπ.), ομαδοσυνεργατικές δραστηριότητες, συχνά διακαλλιτεχνικού χαρακτήρα, και ερευνητικές εργασίες (project). Πολλές από αυτές τις δραστηριότητες είναι παιγνιώδεις και καλούν τους μαθητές και τις μαθήτριες να γράψουν τα δικά τους κείμενα με διαφορετική στόχευση από εκείνη του συγγραφέα, να αλλάξουν τον τίτλο, την αρχή ή το τέλος του έργου/αποσπάσματος, να αξιοποιήσουν κάποιες λέξεις/φράσεις/στίχους του κειμένου για να γράψουν το δικό τους ποίημα, διήγημα, δοκίμιο κλπ., ή να συμπληρώσουν σταυρόλεξα, ακροστιχίδες και ανάλογα. Ακόμα, μπορούν να διαγράψουν λέξεις σε ένα ποίημα και να το συμπληρώσουν με δικές τους, χωρίς να παραβιάσουν το νόημά του, ή πάλι μπορούν να το αποδώσουν με διαφορετικό ύφος, κάνοντάς το χιουμοριστικό, ειρωνικό, παρωδιακό κλπ.

Στόχος τέτοιων δραστηριοτήτων είναι να ενδυναμωθεί η δημιουργικότητα και η αυτοπεποίθηση των παιδιών, καθώς θα συνειδητοποιήσουν ότι είναι σε θέση να γράψουν τα δικά τους κείμενα ή να μεταπλάσουν τα διδαγμένα. Επιπλέον, συμμετέχοντας σε διακαλλιτεχνικές εργασίες, όπως είναι λ.χ. η εικαστική απόδοση ενός κειμένου (μέσα από ζωγραφιά, σκίτσο κλπ.), ή η μετατροπή του σε εικονοαφήγημα ή εικονογράφημα (κόμικ), ή η μελοποίηση ενός ποιήματος, ή η αναπαράσταση του κειμένου σε μορφή βίντεο ή δρώμενου κ.ο.κ., οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν να ανακαλύψουν κάποιο άλλο ταλέντο, πέραν του γραπτού λόγου, πολύτιμο για την κατοπινή ζωή τους.

Αξιολόγηση. Αναπόσπαστο στοιχείο της διδασκαλίας γενικά είναι η αξιολόγηση (αρχική, διαμορφωτική, τελική), ως σημαντικός οδηγός για τη βελτίωση της μαθησιακής διαδικασίας και την πρόοδο των μαθητών. Στο μάθημα της λογοτεχνίας οι μαθητές και μαθήτριες μαθαίνουν να αυτοαξιολογούνται, ο καθένας και η καθεμία χωριστά αλλά και όλοι μαζί, ως αναγνωστική κοινότητα, και να συνεργάζονται για το καλύτερο αποτέλεσμα με τις ατομικές και ομαδοσυνεργατικές δραστηριότητες, τις ασκήσεις δημιουργικής ανάγνωσης και γραφής και τις ερευνητικές εργασίες (project). Με άλλα λόγια, η αξιολόγηση στο συγκεκριμένο μάθημα περνάει αναγκαστικά μέσα από τη δημιουργική ενασχόληση με τα λογοτεχνικά κείμενα, ως στόχος ατομικός και συλλογικός, και αποσκοπεί στο να ελέγξει δεξιότητες ανάλυσης και συνδυασμού των κειμένων, την κριτική ικανότητα, την επινοητικότητα και τις καλλιτεχνικές κλίσεις, την

³ Στον Οδηγό Εκπαιδευτικού που είναι αναρτημένος στην ιστοσελίδα του Ι.Ε.Π., υπάρχουν επίσης πολλές επιλογές για τέτοιου είδους δραστηριότητες, οι οποίες δίνουν τη δυνατότητα συμμετοχής σε όλες και όλους.

ενσυναίσθηση, καθώς και την ικανότητα των παιδιών να τηρούν τους κανόνες κάθε λογοτεχνικού είδους αλλά και την πρωτοτυπία με την οποία τους ανατρέπουν.⁴

Συνοψίζοντας, η κατάλληλη προετοιμασία και οργάνωση του μαθήματος, η επιλογή και εναλλαγή στρατηγικών διδασκαλίας και μάθησης σύμφωνα με τη νέα μεθοδολογία που συστήνει το ΠΣ Λογοτεχνίας, η αξιοποίηση του πλούσιου συμπληρωματικού ψηφιακού υλικού και των ψηφιακών μαθησιακών αντικειμένων (ΨΜΑ), που εντείνουν τον δημιουργικό και παιγνιώδη τρόπο ενασχόλησης με την τέχνη του λόγου, μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές και τις μαθήτριες να μυηθούν, σταδιακά, στον καλειδοσκοπικό κόσμο της λογοτεχνίας, ώστε αυτή να μην αντιμετωπίζεται ως ένα ακόμη μάθημα προς εξέταση και αξιολόγηση, αλλά ως μια απολαυστική εμπειρία εξερεύνησης της ανθρώπινης φύσης και νοηματοδότησης του κόσμου.

Διδασκαλία ολόκληρου λογοτεχνικού έργου

Στην Γ' Γυμνασίου προτείνεται υποχρεωτικά θεατρικό έργο

ΑΥΤΟΤΕΛΕΣ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΕΡΓΟ

Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια*⁵

ΣΤΟΧΟΙ

Με τη διδασκαλία του επιδιώκεται οι μαθητές και μαθήτριες:

- να έρθουν σε επαφή με τις συμβάσεις του θεατρικού έργου ώστε να κατανοήσουν αφενός μεν την ιδιαιτερότητά του ως κειμενικό είδος, αφετέρου δε τη διπλή επικοινωνιακή του φύση: μεταξύ των ρόλων που υποδύονται οι ηθοποιοί και μεταξύ των ρόλων/ηθοποιών και του θεατή·
- να προβληματιστούν για ένα από τα πιο ανησυχητικά και αποτρόπαια φαινόμενα της σύγχρονης κοινωνικής ζωής, τις γυναικοκτονίες, ανακαλύπτοντας ότι το φαινόμενο αυτό, όπως και οι αντιλήψεις που το προκαλούν και το συντηρούν, έχει επίσης παρελθόν που έχει αποτυπωθεί και στην τέχνη·
- να συνεργαστούν αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους, διερευνώντας τα στοιχεία του έργου και αναπαριστώντας θεατρικά σκηνές του·
- να ασκηθούν στη διαθεματική και διακαλλιτεχνική προσέγγιση.

⁴ Σχετικές πληροφορίες για τους τρόπους αξιολόγησης δίνονται στο ΠΣ και στο συναφές επιμορφωτικό υλικό που το συνοδεύει (αναρτημένα στην ιστοσελίδα του Ι.Ε.Π. και του Υπουργείου Παιδείας).

⁵ Έτος γραφής: 1954 – Έτος πρώτης παράστασης: 1997 (ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Βόλου).

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Μάθημα 1 - Εισαγωγικό

Μύηση στην έννοια της θεατρικής πράξης και στα βασικά χαρακτηριστικά της

- Εξωτερικά μορφολογικά χαρακτηριστικά:
 - διάλογος
 - σκηνικές οδηγίες (κατευθυντήριες οδηγίες του συγγραφέα που τοποθετούν τη δράση σε συγκεκριμένο πλαίσιο, όπως π.χ. η είσοδος και η έξοδος των προσώπων, παραγωγιστικά στοιχεία όπως το γέλιο, το κλάμα, οι κραυγές κλπ., επιπλέον θόρυβοι κ.ά.)
 - σκηνές και πράξεις (ο Καμπανέλλης στο θεατρικό του τα αποκαλεί «μέρη» και «εικόνες»)
- Εσωτερικά στοιχεία:
 - χαρακτήρες
 - συγκρούσεις (είτε μεταξύ των χαρακτήρων είτε συνειδησιακές)
- Παραστασιμότητα (ο τρόπος παρουσίασης του έργου ως παράσταση):
 - σκηνικά και φωτισμός
 - ενδυματολογία
 - μουσική

Μάθημα 2 - Εισαγωγικό

Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια και ο συγγραφέας της

Να αξιοποιηθούν τα παρακάτω κείμενα:

✚ Γράφοντας ο Καμπανέλλης για τους όρους δημιουργίας του θεατρικού του έργου *Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια*, εξηγεί ότι την άνοιξη του 1954, επιστρέφοντας η Μελίνα Μερκούρη από το Παρίσι, όπου πρωταγωνιστούσε στο θέατρο, του ζήτησε να γράψει ένα έργο για κείνη. Και συνεχίζει:

«[...] Ίσως να ήταν η δεύτερη ή τρίτη βδομάδα της γνωριμίας με τη Μελίνα, όταν κάλεσε τη Νίκη και μένα να πάμε ν' ακούσουμε ρεμπέτικα. Ήταν και άλλοι φίλοι μαζί, πολλοί, όπως αρέσει στη Μελίνα. Φαίνεται ότι στο Παρίσι της είχαν λείψει πολύ η Αθήνα, οι νύχτες της, το ξεθύμασμα, το ξέσπασμα, η εκ βαθέων αποδέσμευση μέσω του γλεντιού, καημού... κεφιού... Ήταν μια άλλη Μελίνα εκείνη τη νύχτα, ή, πιο σωστά, ήταν πάρα πολύ η Μελίνα.

Το ταπεραμέντο που είχε φανερώσει όταν ερμήνευε την *Μήδεια* και που με είχε συνεπάρει έβγαине πάλι σαν χείμαρρος, σαν ίδια ζωή και έκφραση κι όχι για να αιμοδοτήσει ένα χαρακτήρα φάντασμα, ένα ρόλο. Δεν χρειαζόταν να ψάχνω αλλού για να της γράψω έργο. Κάπου εδώ ήταν. Όταν γυρίσαμε σπίτι είπα στη Νίκη... «το βρήκα»... Μιλούσαμε γι' αυτό ως αργά και μερικές ώρες μετά έπιασα μολύβι και άρχισα να ιχνηλατώ τους χαρακτήρες και την περιπέτειά τους.

Θα 'πρεπε βέβαια να γράψω διαφορετικά αυτή τη φορά. Και οι χαρακτήρες και το θέμα δεν είχαν σχέση με εκείνα στα προηγούμενα έργα μου. Όμως, όπως όλοι οι κουλτουριάρηδες των χρόνων εκείνων, είχαμε – κυρίως χάρη στον Μάνο Χατζιδάκι – ανακαλύψει την μαγεία του καλού ρεμπέτικου τραγουδιού. Μερικοί και την ουσία. Σκεπτόμουν λοιπόν ένα έργο που να έχει ουσία ρεμπέτικου ερωτικού τραγουδιού, ενισχυμένο μουσικά με σχετικά τραγούδια. Με ερέθιζε και το ότι θα ήμουν ο πρώτος που θα χρησιμοποιούσε σαν δραματικά θεατρικά στοιχεία αυτό το υλικό. Κάτι που τελικά έγινε γιατί η *Στέλλα*, σ' όποια μορφή, είναι το πρώτο έργο που παρουσίασε πρόσωπα και δράματα αυτού του χώρου. [...]».⁶

✚ Το 1949 ο συνθέτης Μάνος Χατζιδάκις έδωσε διάλεξη για το ρεμπέτικο τραγούδι στο «Θέατρο Τέχνης» του Καρόλου Κουν. Ακολουθεί απόσπασμα:

«[...] Περνούν μερικά χρόνια, που η πυκνότητα της έντασης που περιείχαν τα έκαμε απέραντα. Πολλά συνέβησαν και συμβαίνουν στο μεταξύ. Έρχεται η απελευθέρωση και τινάζομε από πάνω μας τους Γερμανούς με την κατοχή τους. Παράλληλα η γενιά μου μεγαλώνει κατά πολλά χρόνια, έχοντας ξωπίσω της μια πολύ ισχυρή δοκιμασία. Και το ρεμπέτικο, αφού παίζει με πολύ και πηγαίο χιούμορ, σε ορισμένα διαλείμματα, γύρω από δραματικές περιπτώσεις μπαίνει με μεγαλύτερο άγχος μες στα βασικά και μεγάλα του θέματα: του έρωτα και της φυγής.

Ένας ανικανοποίητος έρωτας που ξεκινάει από την πιο κυνική στάση και φτάνει με μια πρωτόγονη ένταση μέχρι τα πλατιά χριστιανικά όρια της αγάπης και μια φυγή που επιβάλλεται νοσηρά – θά 'λεγα – από αδυναμία, μια που οι συνθήκες παραμένουν το ίδιο σκληρές σα μέταλλο στον άνθρωπο που κινάει για ν' αγαπήσει μ' όλη του τη δύναμη κι όσο μπορεί περισσότερο.

Αυτή παραμένει βασικά η θεματολογία του ρεμπέτικου μέχρι τα σήμερα. Κι όσο αφελείς κι αν μας φαίνονται οι καταστάσεις αυτές καθ' εαυτές, δεν μπορούμε να αρνηθούμε, στους εαυτούς μας τουλάχιστον, πως ο νοσηρός ερωτισμός που σκορπίζεται απ' τους ήχους ενός μακρόσυρτου ζεϊμπέκικου, κυκλοφορεί κι ανάμεσά μας έστω και με διάφορα πολύπλοκα σχήματα, έστω ακόμα κι αν ξεκινάει από χίλιες διάφορες αιτίες.

Κι ερχόμαστε σε μια από τις πιο βασικές κατηγορίες που προβάλλουν “οι υγιείς ηθικολόγοι” για το ρεμπέτικο. “Είναι αρρωστημένο” λεν μ' αυστηρότητα, “ενώ το δημοτικό τραγούδι, γεμάτο υγεία και λεβεντιά” και κινούν το κεφάλι με σημασία, ενώ είμαι βέβαιος πως το δημοτικό μας τραγούδι τους είναι το ίδιο οχληρό όπως και το ρεμπέτικο, με τη διαφορά πως δεν τολμούν να ομολογήσουν ότι δεν τους αρέσει. Είναι σαν να βγουν και να πουν ότι δεν τους αρέσει ο Σαίξπηρ – για παράδειγμα – ή κάτι παρόμοιο. Ανέχονται το δημοτικό όχι όμως και το ρεμπέτικο. Το τελευταίο είναι κάτι που κυκλοφορεί ανάμεσά τους και μπορούν να το πετάξουν – έτσι φαντάζονται – επειδή δεν έχει κρεμαστεί ακόμη με χρυσές κορνίζες.

Ίσως ξεχνάν ότι τα χρόνια μας δεν έχουν τίποτε κοινό με τα χρόνια της κλεφτουριάς, άσχετα αν οι ηρωικές πράξεις του στρατού μας τοποθετούνται δίκαια από την ιστορία πλάι στους Καραϊσκάκηδες και τους Κολοκοτρωναίους.

⁶ Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Θέατρο*, τόμος Ε', εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991, σ. 12-13.

Οι κύριοι αυτοί αγνοούν την εποχή μας καθώς και το ότι ένα λαϊκό τραγούδι καθρεφτίζει με μοναδική ένταση όχι μόνο μια τάξη ή μια κατηγορία ανθρώπων μα τις επιδράσεις μιας ολάκερης εποχής σε μια φυλή, σ' ένα έθνος μαζί με τις διαμορφωμένες τοπικές συνθήκες.

Η εποχή μας δεν είναι ούτε ηρωική ούτε επική και το τελείωμα του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου άφησε σχεδόν όλα τα προβλήματα άλυτα και μετέωρα. Τα μετέωρα αυτά προβλήματα δημιουργούν περιφερόμενα ερωτηματικά, που δεν περιορίζονται φυσικά μόνο στον τομέα της πολιτικής και της κοινωνιολογίας, μα εξαπλώνονται με την ίδια δύναμη και στη φιλοσοφία και την τέχνη, ακόμη και στην πιο καθημερινή στιγμή τ' ανθρώπου.

Ο τόπος μας επιπλέον εξακολουθεί, σχεδόν δίχως διακοπή, ένα πόλεμο με επιμονή και με πίστη για την τελική νίκη, μα πάντα και ιδιαίτερα σήμερα, κοπιαστικό και οδυνηρό. Σκεφθείτε τώρα κάτω απ' αυτές τις αδυσώπητες συνθήκες την παρθενική ψυχικότητα του λαού μας. Παρθενική, γιατί τα εκατό χρόνια μόνον ελεύθερης ζωής δεν ήσαν ικανά ούτε να την ωριμάσουν ούτε και ν' αφήσουν περιθώριο για να ριζωθούν τα τελευταία ευρωπαϊκά ρεύματα.

Φανταστείτε λοιπόν αυτή τη στοιβαγμένη ζωτικότητα και ωραιότητα συνάμα ενός λαού σαν του δικού μας, να ζητά διέξοδο, έκφραση, επαφή με τον έξω κόσμο και να αντιμετωπίζει όλα αυτά που αναφέραμε πιο πάνω σαν κύρια γνωρίσματα της εποχής, κι ακόμη τις ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες του τόπου μας. Η ζωτικότητα καίγεται, η ψυχικότητα αρρωσταίνει, η ωραιότητα παραμένει. Αυτό είναι το ρεμπέτικο. Κι από 'δω πηγάζει η θεματολογία του [...].⁷

- Με αφετηρία την επίσημη ιστοσελίδα για τον συγγραφέα (kambanellis.gr) ή και άλλες έγκυρες πηγές που μπορεί να προσκομίσει ο/η εκπαιδευτικός, οι μαθητές και μαθήτριες συνθέτουν τη βιογραφία του Ιάκωβου Καμπανέλλη, μαθαίνοντας έτσι τη συγκλονιστική ιστορία του εγκλεισμού του στο στρατόπεδο Μαουτχάουζεν, αλλά και την ανάδειξή του μεταπολεμικά σε έναν από τους σημαντικότερους Έλληνες δραματουργούς.

Μάθημα 3 – Εισαγωγικό Η εποχή

Με υλικό που προσκομίζει ο/η εκπαιδευτικός, διερευνάται το κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο της εποχής που γράφτηκε το έργο, συνθέτοντας την εικόνα μιας χώρας η οποία:

- μόλις έχει βγει τσακισμένη από τον εμφύλιο πόλεμο,
- διακρίνεται από το ταξικό δίπολο πλούσιοι – φτωχοί,
- ο πολιτισμικός χώρος των φτωχών στρωμάτων στο άστυ περιλαμβάνει στέκια όπως το μαγαζί του έργου, όπου τα ρεμπέτικα τραγούδια και το κρασί απελευθερώνουν για λίγο τις ταλαιπωρημένες ψυχές από όσα τις βασανίζουν,
- θεσμικά, και ιδιαίτερα κοινωνικά, η θέση της γυναίκας είναι εξαιρετικά ευάλωτη.

⁷ Βλ. «Η περίφημη ομιλία του Μάνου Χατζιδάκι / Το Ρεμπέτικο, θεμέλιος λίθος της λαϊκής μουσικής» στο <https://tvxs.gr/istoria/san-simera-istoria/i-perifimi-omilia-toy-manoy-xatzidaki-rempetiko-themelios-lithos-tis-laikis-moysikis/>

Μπορούν να αξιοποιηθούν και τα παρακάτω:

➤ Κείμενα

«Η ισχύς της παραδοσιακής οικογένειας, ο θεσμός της προίκας, οι πατριαρχικές αξίες (honour) είναι βασικοί πυλώνες των αντιστάσεων στον κοινωνικό εκσυγχρονισμό αυτής της περιόδου. [...] Κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο ο θεσμός της οικογένειας ξαναγίνεται ισχυρός προσφέροντας ασφάλεια και ξεστασιά στα ταλαιπωρημένα από τη σκληρή πολεμική εμπειρία μέλη του.

Επανέρχονται τότε στο προσκήνιο της ελληνικής κοινωνικής ζωής οι παλαιότερες οικογενειακές αξίες, στενά συνυφασμένες με θρησκευτικές και παραδοσιακές ηθικές αρχές, που σχετίζονταν με το μη δημόσιο ρόλο της γυναίκας, με την προστασία της και τη διαφύλαξη της «τιμής» της από τα άρρενα μέλη της οικογένειας (πατέρες, αδελφούς και συζύγους).

Οι παραδοσιακές αυτές αξίες βρίσκονταν σε πλήρη αρμονία με το θρησκευτικό και πατριαρχικό χαρακτήρα του οικογενειακού δικαίου, που κατοχύρωνε τη νομική υπεροχή του άνδρα, ως κεφαλής της οικογένειας (άρθρο 1387 του Αστικού Κώδικα, που ίσχυε από το 1946). (Παπαχρίστου, 1975, σσ. 442-444). Ανάμεσα στις υποχρεώσεις των γονέων, περιλαμβανόταν και η προίκηση της κόρης τους (άρθρα 1406-1437). [...]

Τη δεκαετία του '50 δεν ήταν μόνο η προίκηση της κόρης που θα της εξασφάλιζε έναν καλό γαμπρό αλλά και η άμεμπτη σεξουαλική της ηθική. Συνεπώς, κάθε νέα κοινωνική κατάσταση που θα έδινε τη δυνατότητα χειραφέτησης της νέας γυναίκας από τα παραδοσιακά πρότυπα συμπεριφοράς, όπως λ.χ. η εργασία σε εργοστάσιο, ήταν αναμενόμενο να προκαλεί άμεσα ισχυρές αντιδράσεις από την τοπική κοινή γνώμη».⁸

Το κοινωνικό πλαίσιο του ρεμπέτικου

«Παραβατικός υπόκοσμος, λούμπεν, λούμπεν-προλεταριάτο, περιθώριο, στιγμιαίο πέρασμα από την παρανομία, προλεταριοποίηση της αγροτιάς, βίαιη αστικοποίηση είναι μερικές από τις αιτίες που προβάλλουν. Οι περισσότεροι πάντως ρεμπέτες δεν θεωρούσαν τα τραγούδια τους έκφραση του υπόκοσμου».⁹

- Ιστοσελίδα του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων με στοιχεία για το πού βρισκόταν τότε το ζήτημα των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων. (https://foundation.parliament.gr/VoulhFoundation/VoulhFoundationPortal/image/s/site_content/voulhFoundation/file/Ekpaideytika%20New/women/0_7women.pdf)

⁸ Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη, «Κοινωνική αλλαγή 1949-1974. Η κοινωνιολογική οπτική του ιστορικού φαινομένου», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμος 9, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 188-190.

⁹ Βλ. «Η ιστορία του ρεμπέτικου τραγουδιού» στο <https://www.mousikes-diadromes.gr/photos/item/180-i-istoria-tou-rempetikou-tragoudiou/180-i-istoria-tou-rempetikou-tragoudiou>

Μαθήματα 4-15

Δημιουργική ανάγνωση και απόδοση του έργου

- Οι μαθητές και μαθήτριες διαβάζουν το έργο αναλαμβάνοντας ο καθένας και η καθεμιά από έναν κάθε φορά ρόλο. Μέχρι να ολοκληρωθεί η ανάγνωση, όλοι και όλες έχουν πάρει μέρος στην ανάγνωση κάποιου αποσπάσματος.
- Με την καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού και εργαλεία τις ερωτήσεις - άξονες ερμηνείας και διδασκαλίας, οι μαθητές και μαθήτριες αποκωδικοποιούν σταδιακά το έργο.
- Αφού ολοκληρωθεί η ανάγνωση και λαμβάνοντας υπόψη τα χαρακτηριστικά της θεατρικής τέχνης, επιλέγονται σκηνές οι οποίες παρασταίνονται θεατρικά.
- Κατά τη διάρκεια των μαθημάτων εκπονούνται κάποιες από τις συνεργατικές δραστηριότητες, καθώς και ορισμένα από τα projects.
- Αφού ολοκληρωθεί η διδασκαλία, η τάξη μπορεί να ανεβάσει το έργο στο σχολείο – σε συνεργασία με τους καθηγητές/τριες της Μουσικής και της Τέχνης.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Πρώτη Εικόνα

Ερωτήσεις – άξονες ερμηνείας και διδασκαλίας

1. Η Μαρία σκέφτεται να αλλάξει το όνομα του μαγαζιού της σε «Ταβέρνα το Όνειρο» εξηγώντας: «όχι δηλαδή ότι η κατάσταση εδώ είναι όνειρο, εννοώ του πελάτη το όνειρο, δηλαδή, έλα εδώ να κάμεις το όνειρό σου».¹⁰ Τι δηλώνει η πρόθεσή της για τον ρόλο που επιτελούσαν τέτοιες ταβέρνες εκείνη την εποχή και σ' εκείνο το περιβάλλον (φτωχογειτονιές της Αθήνας);
2. Τι δείχνει για τη συμπεριφορά της Στέλλας η φράση της Αννέτας «αυτή δεν κάνει με καλούς»;¹¹ Πώς αξιολογεί αυτή τη συμπεριφορά η Αννέτα;
3. Να αντιπαραβάλετε τη στάση των δύο γυναικών, της Αννέτας και της Στέλλας, απέναντι στους άνδρες.
4. «...κανένας άλλος δε μου 'γραψε ερωτικά γράμματα. Δε μου είπε θέλω να σε φιλήσω στο Σούνιο με πανσέληνο, δε μου 'δωσε λουλούδια που 'κοψε ο ίδιος... κανένας άλλος δε με άφησε ανέγγιχτη τον πρώτο καιρό, ούτε μ' έβαζε να του λέω πού μεγάλωσα, πώς μεγάλωσα, ώρες ατέλειωτες...! Ποιος άλλος μου άνοιγε την πόρτα να μπω στο αυτοκίνητο και περίμενε να καθίσω και να την κλείσει; Όταν αδιαθετούσα μου έλεγες, "γιατί σ' ενοχλεί; Αυτό είναι το θαύμα της ζωής μέσα στο σώμα σου..." Να 'ξερες πόσο σ' αγάπησα στην αρχή... ήτανε σαν να 'δεσες την καρδιά μου με μια χρυσή κλωστή και να με τραβούσες όπου ήθελες... Εκείνη τη νύχτα στη Βάρκιζα άμα έσκυψες μέσα

¹⁰ Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Θέατρο*, τόμος Ε', ό.π., σ. 24.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 25.

στα χέρια μου και μου είπες, “σ’ αγαπώ, Στέλλα”, βγήκα έξω για να μη δεις ότι έκλαιγα από χαρά! Ήμουν ευτυχισμένη, ένιωθα ότι ήρθε ό,τι είχα ονειρευτεί... Τι έπαθες ύστερα κι ήθελες να με αλλάξεις; Ήταν σαν να με λες τσούλα και να με φτύνεις στα μούτρα. Σπάσανε όλα μέσα μου...».¹²

Σύμφωνα με το παραπάνω απόσπασμα, πού βρίσκεται το μυστικό της ευτυχίας για τη Στέλλα;

5. Σχολιάστε τις σκηνικές οδηγίες που δίνει ο συγγραφέας στην Πρώτη Εικόνα. Πόσο νομίζετε ότι συμβάλλουν στην απόδοση της ατμόσφαιρας του έργου;

Δεύτερη Εικόνα

Ερωτήσεις – άξονες ερμηνείας και διδασκαλίας

1. Πώς εισέρχεται στο έργο η αρρενωπή προσωπικότητα του Μίλτου; Γιατί ο Καμπανέλλης κάνει μια τέτοια επιλογή; Ποιες άλλες συμπεριφορές του ήρωα στοιχειοθετούν τον χαρακτήρα του;
2. Στη Δεύτερη Εικόνα αναπαρίσταται η πρώτη κόντρα της Στέλλας με τον Μίλτο. Με ποιους όρους συμβαίνει και ποιος είναι ο νικητής; Ποιοι είναι οι επόμενοι αναβαθμοί αυτής της κόντρας μέσα στο έργο και ποιος κερδίζει κάθε φορά;
3. Ο Μίλτος λέει: «...δε μ’ αρέσουν οι γάμοι». Και η Στέλλα: «...ούτε μένα μ’ αρέσουν οι γάμοι» για να της απαντήσει: «...ταιριάζουμε...».¹³ Αφού διαβάσετε ολόκληρο το έργο, να εξηγήσετε ποια γεγονότα προοικονομεί και για ποια παραπλανά η μικρή αυτή στιχομυθία.
4. Σχολιάστε τι δηλώνουν για την ιδιοσυγκρασία των δύο χαρακτήρων τα λόγια του Μίλτου: «Έκανες καθρέφτη μου τα μάτια σου και με είδα μέσα...το αίμα μου λωλάθηκε στην καρδιά μου, κόντευε να σπάσει τις φλέβες μου...Τι μάτια είναι αυτά, με τι τα γεμίζεις...».¹⁴
5. Τι πιστεύετε ότι σημαίνουν για τη Στέλλα τα λόγια του Μίλτου: «...μια ζωή γυρεύω αυτό που είσαι... Ούτε μια τρίχα απ’ τα μαλλιά σου δε θέλω αλλιώς, ούτε άχνα απ’ τη φωνή σου, ούτε σπίθα απ’ τα μάτια σου...».¹⁵ Αναρωτηθείτε πόσο ειλικρινή είναι τα λόγια του αυτά μετά το τέλος της ανάγνωσης του έργου.
6. Από τι και γιατί η Μαρία προτρέπει τη Στέλλα να φυλαχτεί στο τέλος της Δεύτερης Εικόνας;
7. Δοκιμάστε να αλλάξετε τις εσωτερικές σκηνικές οδηγίες της Δεύτερης Εικόνας και κατόπιν σχολιάστε τι αλλάζει στην πρόσληψη της σκηνής από τον θεατή.

¹² Στο ίδιο, σ. 31-32.

¹³ Στο ίδιο, σ. 39.

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 40.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 44.

Τρίτη Εικόνα

Ερωτήσεις – άξονες ερμηνείας και διδασκαλίας

1. Ποιο γεγονός, που έχει συντελεστεί εκτός σκηνής, υποβάλλει η αρχική στιχομυθία μεταξύ Μαρίας και Πίπη;
2. Σχολιάστε τα λόγια της Μαρίας προς τη Στέλλα: «τα όσα δίνει η γυναικεία ψυχή δεν πατίζουν με τίποτα».¹⁶ Τι φανερώνουν για το δικό της παρελθόν;
3. Ποιο είναι το πρώτο δείγμα που φανερώνει ότι ο Μίλτος αρχίζει να αλλάζει συμπεριφορά και να υπονομεύει την ανεξαρτησία της Στέλλας; Πώς αξιολογείτε τη στάση της Στέλλας εκείνη τη στιγμή;
4. Η Στέλλα ντρέπεται επειδή μηχανεύεται τρόπους να βοηθήσει τον Μίλτο χωρίς εκείνος να το καταλάβει. Τι φανερώνει αυτό για τον χαρακτήρα της;
5. Ο Μίλτος λέει στη Στέλλα για τη μάνα του: «εκείνη με κάνει να πεινώ, εσύ να διψώ».¹⁷ Ποιον ρόλο έχει καθεμιά στη ζωή του σύμφωνα με αυτή τη φράση;
6. Όταν ο Μίλτος ρωτά τη Στέλλα πώς τη λένε, εκείνη απαντά: «Στέλλα σου» κι εκείνος ξαναρωτά αν θα είναι πάντα «Στέλλα του».¹⁸ Προσπαθήστε να ερμηνεύσετε τι δηλώνει η χρήση των κτητικών αντωνυμιών για καθέναν από τους δύο χαρακτήρες σ' αυτό το σημείο της πλοκής.
7. Πώς πείθει τη Στέλλα ο Μίλτος να τον παντρευτεί;
8. Να εξηγήσετε τι δηλώνει η σκηνική οδηγία του συγγραφέα στο τέλος της Τρίτης Εικόνας («Η Στέλλα [...] στέκει περνώντας πλάι στο πιάνο, το ανοίγει, χτυπά με τις γροθιές της τα μπάσα πλήκτρα»).

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Πρώτη Εικόνα

Ερωτήσεις – άξονες ερμηνείας και διδασκαλίας

1. Την ημέρα του γάμου της Στέλλας η Αννέτα παρουσιάζεται σύμφωνα με τη σκηνική οδηγία ντυμένη με «σχεδόν μακρύ, άσπρο φόρεμα που μοιάζει με νυφικό». Πώς συμβάλλει αυτή η οδηγία στην απόδοση του χαρακτήρα της Αννέτας;
2. Ποια όψη του ανδρισμού φανερώνουν τα λόγια του Αντώνη: «είναι υποτιμητικό να 'σαι στρατιώτης κι ας γράφουνε παντού ζήτω ο Στρατός... σε βλέπουνε σα φουκαρά, σαν αδέκαρο, όλοι καημένο σε λένε... »;¹⁹
3. Για τι μας προϊδεάζει η φράση της Στέλλας: «όχι να εξαφανιστείτε όλοι επειδή παντρεύομαι, δεν πάω στον άλλο κόσμο»;²⁰

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 51.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 54.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 56.

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 63.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 64.

4. Ο συγγραφέας δημιουργεί μια σύντομη παρεξήγηση βάζοντας τη μάνα του Μίλτου να νομίζει νύφη της την Αννέτα. Τι εξυπηρετεί αυτή η παρεξήγηση;
5. Ποια χαρακτηριστικά της Στέλλας φαίνεται να εκτιμά η μάνα του Μίλτου όταν τη γνωρίζει; Ποια την ανησυχούν;
6. «Πρώτα ο Θεός κι ύστερα η μάνα βλέπει και ξέρει τα περισσότερα. Γι' αυτό να 'σαι τύπος και υπογραμμός».²¹ Πώς νομίζετε ότι τα λόγια της μάνας επηρεάζουν τη Στέλλα;
7. «Έχε για μέτρο το μπόι του αντρός σου».²² Να σχολιάσετε αυτή τη φράση.
8. Πώς σκιαγραφεί η μάνα του Μίλτου τη μελλοντική ζωή της Στέλλας ως παντρεμένης;
9. Παρουσιάστε το μανιφέστο της Στέλλας για τη ζωή της όπως προκύπτει μέσα από την αντιπαράθεσή της με την Αννέτα αλλά και το πώς θέλει να βλέπει τον Μίλτο.
10. Η Μαρία λέει ότι θαυμάζει τη Στέλλα, αλλά αν είχε κόρη θα ήθελε να μοιάζει στην Αννέτα. Πώς εξηγείτε την αντίφαση;

Δεύτερη Εικόνα

Ερωτήσεις – άξονες ερμηνείας και διδασκαλίας

1. Στην πρώτη σκηνική οδηγία του συγγραφέα βλέπουμε ότι όταν αρχίζει η Εικόνα πρέπει να είναι ακουμπισμένα στην καρέκλα τα κόκκινα γάντια. Πώς μεταλλάσσονται συμβολικά (και σταδιακά) μέσα στο έργο τα κόκκινα παιδικά γάντια που έπλεξε για τη Στέλλα η μητέρα της;
2. Πώς ο διάλογος με τον νεαρό Αντώνη αποδεικνύει ότι η Στέλλα εξακολουθεί να είναι ερωτευμένη με τον Μίλτο;
3. Η Στέλλα δηλώνει ότι μόνο σαν είμαστε παιδιά ξέρουμε ν' αγαπάμε. Για τι είδος αγάπης κάνει λόγο εδώ;
4. Σε τι εξυπηρετεί την πλοκή η συζήτηση των τριών χαρακτήρων για τη Μυτιλήνη και την Αλεξάνδρεια;
5. Ποιος ιστορικός υπαινιγμός κρύβεται στη φράση του Μήτσου για τον αδελφό του ότι ήταν εξορία στην «Ελ Τάμπα»;²³
6. Γιατί η Μαρία θα ήθελε να στείλει τη Στέλλα στη Μυτιλήνη;

Τρίτη Εικόνα

Ερωτήσεις – άξονες ερμηνείας και διδασκαλίας

1. Ποιον ρόλο παίζει το φεγγάρι στην Τρίτη Εικόνα; Σε ποια άλλα σημεία του έργου εμφανίζεται ή γίνεται λόγος γι' αυτό;

²¹ Στο ίδιο, σ. 68.

²² Στο ίδιο, σ. 69.

²³ Στο ίδιο, σ. 87.

2. Δείχνει μετανιωμένη η Στέλλα για τη φυγή της τη μέρα του γάμου; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας με αναφορές στο κείμενο.
3. Έχει η Στέλλα συναίσθηση του κινδύνου που την απειλεί στην τελευταία συνάντηση με τον Μίλτο;
4. Γιατί ο Μίλτος την αγκαλιάζει «σπαραχτικά» πριν τη μαχαιρώσει;
5. Ενώ τη μαχαιρώνει, η Στέλλα λέει στον Μίλτο: «φίλα με... φίλα με... αγάπα με».²⁴ Τι επιβεβαιώνουν τα τελευταία της λόγια;
6. Ποιον από τους χαρακτήρες θεωρείτε πιο συνεπή στη στάση του από την αρχή μέχρι το τέλος του έργου; Εξηγήστε.
7. Αν έπρεπε να επιλέξετε ένα μόνο τραγούδι από τα ακούσματά σας για να συνοδέψει τη σκηνή του φονικού, ποιο θα ήταν αυτό;
8. Όπως ο Μίλτος, έτσι και ο Οθέλλος του Σαίξπηρ, μετά τη δολοφονία της γυναίκας του Δυσδαιμόνας από ζήλια, δηλώνει: «πες με τίμιον φονιά· τι [γιατί] ό,τι έκαμα δεν το 'καμα από μίσος, μόνον για τιμή».²⁵ Το θεατρικό έργο του Σαίξπηρ φέρεται να γράφτηκε το 1603. Τι συμπέρασμα βγάζετε για την ιστορικότητα των αντιλήψεων περί αντρικής τιμής;

Δραστηριότητες δημιουργικής γραφής

1. Το έργο του Καμπανέλλη έχει υπότιτλο «Μια ερωτική ιστορία σε δύο Μέρη έξι Εικόνες και οκτώ Πρόσωπα». Αλλάξτε τον με τρόπους που να υποψιάζουν περισσότερο τον αναγνώστη/θεατή για την έκβασή του.
2. Σε ποια Εικόνα σφραγίζεται η μοίρα της Στέλλας; Αλλάξτε τον διάλογο και, αν χρειάζεται, και τις σκηνικές οδηγίες, έτσι ώστε να αλλάξετε και τη μοίρα της.
3. Σκεφτείτε ότι ένας από τους θαυμαστές της Στέλλας είναι παρών τη στιγμή που ο Μίλτος της ζητά να τον παντρευτεί, αλλά σκέφτεται πολύ διαφορετικά από αυτόν. Γράψτε μια μικρή στιχομυθία στην οποία θα προσπαθεί να πείσει τον Μίλτο ότι κάνει λάθος να χρησιμοποιεί τον γάμο για να μετατρέψει τη γυναίκα που αγαπά σε κτήμα του.
4. Αλλάξτε κατάλληλα τα λόγια-μανιφέστο της Στέλλας προς την Αννέτα στην Πρώτη Εικόνα του Δεύτερου Μέρους, ώστε αυτό που την κάνει να φεύγει μακριά από τον άνδρα να είναι: η σωματική και ψυχολογική κακοποίησή της από αυτόν, η άρνηση της πιθανότητας διαζυγίου από μέρους του, η άρνησή του να δεχτεί την ιδέα εκείνη να εργαστεί, η άρνησή της να ενδώσει ερωτικά σε αυτόν... ή οτιδήποτε άλλο θέλετε.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 92.

²⁵ Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, *Οθέλλος*, μτφρ. Βασίλης Ρώτας, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1989, σ. 154.

5. Γράψτε ένα κείμενο (άρθρο ή ποίημα ή διήγημα ή μια θεατρική σκηνή) για την ιστοσελίδα του σχολείου σας, με το οποίο θα καταγγέλλετε την τραγική επικαιρότητα του θεατρικού έργου *Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια*.

Ομαδοσυνεργατικές δραστηριότητες

1. Συζητήστε και στη συνέχεια συνεργαστείτε για να γράψετε ένα κείμενο σχετικά με τη σύζευξη έρωτα και θανάτου μέσα από το ασυμβίβαστο των επιθυμιών της Στέλλας για τον εαυτό της και της επιθυμίας του Μίλτου για γάμο.
2. Να παρουσιάσετε τους «ενόρκους» που καταδικάζουν την ηρωίδα σε θάνατο (δηλαδή τις πατριαρχικές αντιλήψεις για την ανδρική τιμή και τη γυναικεία ηθική αλλά και τους χαρακτήρες – ανδρικούς και γυναικείους – που είναι φορείς τους) όπως παρουσιάζονται μέσα στο έργο.
3. Να συνθέσετε γυναικείες και ανδρικές αναπαραστάσεις με βάση τους χαρακτήρες του έργου: την ατίθαση Στέλλα «με ένα πρόσωπο που προμηνύει κάτι», τη δωρική μάνα «γυναίκα με παλιές ενδιαφέρουσες αρχές», την παραδοσιακή και αντίζηλο Αννέτα που «δεν το λέει αλλά νιώθει αποτυχημένη», τον «εσωστρεφή χαρακτήρα» Αλέκο, τον Μίλτο «πολύ αρσενικό, ευάλωτο όμως, όπως ο κάθε πολύ αρσενικός».²⁶
4. Να αποδώσετε σε δρώμενο τις συγκρούσεις που προάγουν την πλοκή του έργου: Στέλλα και μάνα του Μίλτου, Στέλλα και Αννέτα, Αννέτα και Μαρία, Στέλλα και Μίλτος.
5. Να αναπτύξετε σε ένα γραπτό κείμενο (μέχρι 150 λέξεις) την εσωτερική σύγκρουση που βιώνει η Στέλλα: από τη μια ο έρωτάς της για τον Μίλτο και από την άλλη η ανάγκη της για αυτοδιάθεση, αντλώντας παραθέματα από το κείμενο του Καμπανέλλη.
6. Να περιγράψετε στις λεπτομέρειές του το αστικό αλλά περιθωριακό σκηνικό όπου διαδραματίζεται η ιστορία.
7. Να εντοπίσετε στο κείμενο ενέργειες και χειρονομίες των χαρακτήρων που είτε δηλώνουν είτε υπονομεύουν τον έμφυλο κοινωνικό ρόλο τους (π.χ. η Στέλλα έχει φωτογραφίες ποδοσφαιριστών, ο Μίλτος μπαίνει με το αυτοκίνητο στο κέντρο κ.ά.).
8. Στην επίσημη ιστοσελίδα του συγγραφέα με αφορμή την πρώτη παράσταση διαβάζουμε την παρακάτω κριτική για το έργο του:

²⁶ Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Θέατρο*, τόμος Ε', ό.π., σ. 19.

Ο συγγραφέας δείχνει ήδη εδώ τις αρετές του: ένα ρεαλιστικό κείμενο με ποιητικά «πετάγματα», με εξαιρετική αίσθηση της δραματικής οικονομίας και του θεατρικού διαλόγου έστω κι αν δεν βαθαίνει πέρα από το μελόδραμα και δεν έχει μπορέσει να ξεπεράσει την εποχή του. Τα δάνεια είναι εμφανή: η Στέλλα και η Κάρμεν –μια Κάρμεν πιο συνειδητοποιημένη κοινωνικά–, οι διάλογοι εμπνέονται από τον Λόρκα και τον Τεν[εσί] Ουίλλιαμς, η συνάντηση με τον νεαρό έρχεται κατευθείαν από το Λεωφορείον ο Πόθος... Αλλά δεν αίρουν την αξία του.

Γιώργος Δ. Σαρηγιάννης (ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ)

Ο κριτικός κάνει λόγο για την όπερα του Γάλλου συνθέτη Ζωρζ Μπιζέ «Κάρμεν» (1875), που θεωρείται έργο πρότυπο για τον Καμπανέλλη – κι αυτή με τη σειρά της, όμως, είχε ως πρότυπο την ομότιτλη νουβέλα του Προσπέρ Μεριμέ, η οποία είχε εκδοθεί το 1845 και θεματοποιούσε τη δολοφονία μιας τσιγγάνας από τον αξιωματικό εραστή της. Επίσης, ο κριτικός αναφέρει ως έργο πρότυπο για το θεατρικό του Καμπανέλλη το θεατρικό έργο του Τενεσί Ουίλλιαμς «Λεωφορείον ο Πόθος». Νομίζετε ότι η εμφανής διακειμενικότητα μειώνει την αξία του έργου του Καμπανέλλη; Να καταθέσετε τις σκέψεις σας λαμβάνοντας υπόψη και τον στίχο του Γιώργου Σεφέρη «είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας» από ποίημα της συλλογής του *Τρία κρυφά ποιήματα*.

9. Ένα από τα τραγούδια του ρεμπέτη μουσικού Αντώνη Νταλγκά (Διαμαντίδη) λέει μεταξύ άλλων:

Θα σε βάλω σκουλαρίκια, φούστα και ποδιά
και θα βγαίνεις εις τον κόσμο σαν νοικοκερά
[...]
Ξέρω πως θα μετανιώσεις κι ύστερα θα κλαις,
μ' από τώρα εγώ στο λέγω, σφάξιμο που θες.

Να γράψετε ένα κείμενο (120-150 λέξεις) στο οποίο **α)** θα σκιαγραφήσετε τους ρόλους και την κοινωνική θέση των δύο φύλων, όπως αποτυπώνονται στους στίχους του ρεμπέτικου, και **β)** θα συσχετίσετε τους στίχους με τους χαρακτήρες του έργου *Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια*.

10. Συνεργαστείτε και επιλέξτε το είδος της μουσικής και τα τραγούδια που θα προτιμούσατε εσείς για μια σύγχρονη παράσταση της «Στέλλας» του Καμπανέλλη.
11. Στην αρχική σκηνική οδηγία ο συγγραφέας κάνει λόγο για τον χώρο τον οποίο φαντάζεται δημιουργημένο «με χρώματα που ο Γιάννης Τσαρούχης αγαπά, στέκει και τα προσέχει».²⁷ Αφού αναζητήσετε πληροφορίες για τον ζωγράφο και σκηνογράφο Γιάννη Τσαρούχη, μεταξύ άλλων και για τα χρώματα που προτιμούσε, να συμπληρώσετε με αυτά την οδηγία. Στη συνέχεια επιλέξτε έναν άλλο ή μια άλλη ζωγράφο (εξηγώντας γιατί, κατά τη γνώμη σας, είναι επίσης κατάλληλος) και αλλάξτε εντελώς την οδηγία.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 21.

12. Να αλλάξετε με διάφορους τρόπους την τελευταία σκηνική οδηγία που αφορά τον φωτισμό για την αποκάλυψη του φονικού και να εξηγήσετε πώς αλλάζει η οπτική κάθε φορά.
13. Σκεφτείτε οκτώ σύγχρονους ηθοποιούς που γνωρίζετε και θα θεωρούσατε κατάλληλους/κατάλληλες να ανεβάσουν την παράσταση του θεατρικού του Καμπανέλλη. Δημιουργήστε μια φανταστική θεατρική ομάδα με αυτούς/αυτές, εξηγώντας με ποια κριτήρια θα κάνατε τη διανομή των ρόλων μεταξύ τους.

Ερευνητικές εργασίες (Projects)
--

1. Διερευνήστε την έννοια της ανδρικής τιμής και τα εγκλήματα γι' αυτήν μέσα από εφημερίδες της δεκαετίας του 1950.
2. Να διαβάσετε το έργο του Παντελή Μπουκάλα, *Μηλιά μου αμίλητη* (εκδ. Άγρα, Αθήνα 2019) και να παρουσιάσετε περιληπτικά το περιεχόμενό του στην τάξη. Χωριστείτε κατόπιν σε δύο ομάδες: Η πρώτη να βρει τις θεματικές αναλογίες με το θεατρικό έργο του Καμπανέλλη. Η δεύτερη ομάδα να γράψει έναν μικρό θεατρικό μονόλογο, τον οποίο θα λέει ο Μίλτος μετά τη δολοφονία της Στέλλας, κατά το πρότυπο αυτών που θα βρείτε στο *Μηλιά μου αμίλητη* του Παντελή Μπουκάλα. Στο τέλος, δραματοποιήστε μια σκηνή από κάθε έργο και παρουσιάστε τις αντικριστά στην τάξη ή στο σχολείο.
3. Παρακολουθήστε την ταινία του Μιχάλη Κακογιάννη «Στέλλα» (1955) που είναι βασισμένη στο θεατρικό έργο του Καμπανέλλη και σημειώστε τις διαφορές μεταξύ τους.
4. Αναζητήστε στο διαδίκτυο πληροφορίες για τις παραστάσεις της «Στέλλας» του Καμπανέλλη. Να τις παρουσιάσετε στην τάξη σχολιάζοντας τις διαφορές τους στη σκηνοθετική προσέγγιση.
5. Αναζητήστε στο διαδίκτυο αφίσες από παραστάσεις της όπερας «Κάρμεν» του Μπιζέ και στη συνέχεια αφίσες για την ταινία του Μιχάλη Κακογιάννη «Στέλλα», η οποία βασίστηκε σεναριακά πάνω στο έργο του Καμπανέλλη. Αφού τις συγκρίνετε, σκεφτείτε πόσο μοιάζουν ή διαφέρουν στην απόδοση τα γυναικεία πρόσωπα.
6. Ο Καμπανέλλης έχει δηλώσει ότι ο κόσμος του ρεμπέτικου τραγουδιού υπήρξε μια από τις πηγές έμπνευσης του έργου. Αναζητήστε πληροφορίες για τα δημοφιλέστερα ρεμπέτικα της εποχής εκείνης και στη συνέχεια παρουσιάστε τα στην τάξη ώστε να αντιληφθεί η ολομέλεια γιατί ο συγγραφέας εμπνεύστηκε από αυτά.
7. Η Στέλλα ονειρεύεται να τραγουδήσει κάποια στιγμή με τον Βασίλη Τσιτσάνη. Ερευνήστε τη ζωή και κυρίως το μουσικό έργο του συνθέτη και παρουσιάστε τα στην τάξη.

8. Διαβάστε και παρουσιάστε δημοτικά τραγούδια που θεματοποιούν γυναικοκτονίες. Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε τις εκδόσεις: Ναταλία Λαμπαδάκη, *Τα τραγούδια της ντροπής*, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2022 και Παντελής Μπουκάλας, *Το αίμα της αγάπης. Ο πόθος και ο φόνος στη δημοτική ποίηση*, εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2017.
9. Αφού μελετήσετε τα παρακάτω ποιήματα, **α)** να αναδείξετε τους συσχετισμούς τους με το θεατρικό έργο του Καμπανέλλη *Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια* και **β)** επιχειρήστε να ενσωματώσετε κάποιους από τους στίχους τους στους διαλόγους του έργου. Να εξηγήσετε γιατί επιλέξατε τους χαρακτήρες και τα σημεία που επιλέξατε να ακουστούν.

Κική Δημουλά Σημείο αναγνωρίσεως Άγαλμα γυναίκας με δεμένα τα χέρια	Κωστής Παλαμάς Σατιρικά Γυμνάσματα 17
Όλοι σε λένε κατευθείαν άγαλμα, εγώ σε προσφωνώ γυναίκα κατευθείαν. Στολίζεις κάποιο πάρκο. Από μακριά εξαπατάς. Θαρρεί κανείς πως έχεις ελαφρά ανακαθίσει να θυμηθείς ένα ωραίο όνειρο που είδες, πως παίρνεις φόρα να το ζήσεις. Από κοντά ξεκαθαρίζει τ' όνειρο: δεμένα είναι πισθάγκωνα τα χέρια σου μ' ένα σχοινί μαρμάρينو κι η στάση σου είναι η θέλησή σου κάτι να σε βοηθήσει να ξεφύγεις την αγωνία του αιχμάλωτου. Έτσι σε παραγγείλανε στο γλύπτη: αιχμάλωτη. Δεν μπορείς ούτε μια βροχή να ζυγίσεις στο χέρι σου, ούτε μια ελαφριά μαργαρίτα. Δεμένα είναι τα χέρια σου. Και δεν είν' το μάρμαρο μόνο ο Άργος. Αν κάτι πήγαινε ν' αλλάξει στην πορεία των μαρμάρων, αν άρχιζαν τ' αγάλματα αγώνες για ελευθερίες και ισότητες, όπως οι δούλοι, οι νεκροί και το αίσθημά μας, εσύ θα πορευόσουν μες στην κοσμογονία των μαρμάρων με δεμένα πάλι τα χέρια, αιχμάλωτη. Όλοι σε λένε κατευθείαν άγαλμα, εγώ σε λέω γυναίκα αμέσως. Όχι γιατί γυναίκα σε παράδωσε στο μάρμαρο ο γλύπτης	Γυναίκα, αν θες αντρίκεια να δουλέψεις για τον ξεσκληβωμό σου, δε σε φτάνει να κάψεις, να σκορπίσεις, να ξοδέψεις το χρυσάφι, τη σμύρνα, το λιβάνι στο νέο βωμό. Μέσα σου πρώτα κάψε το τριπλό ξόανο που τους δούλους κάνει, Συνήθεια, Κέρδος, Πρόληψη. Και σκάψε, και του παλιού καιρού τα παραμύθια, κι ας είν' όμορφα, μια για πάντα θάψε. Α! τα μεστά καμαρωτά σου στήθια βραχνάς τα πνίγει, πνίχ' τον, πολεμίστρα για την Αγάπη και για την Αλήθεια. Πάντα μαζί σου κ' η Ομορφιά η μεθύστρα. Κωστής Παλαμάς, <i>Άπαντα</i>, τόμος Ε', εκδ. Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, Αθήνα 2019.

κι υπόσχονται οι γοφοί σου ευγονία αγαλμάτων, καλή σοδειά ακινησίας. Για τα δεμένα χέρια σου, που έχεις όσους πολλούς αιώνες σε γνωρίζω, σε λέω γυναίκα. Σε λέω γυναίκα γιατ' είς' αιχμάλωτη. Κική Δημουλά, <i>Ποιήματα</i>, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2005	
---	--

10. Μελετήστε τα δημοσιεύματα για την έκθεση «She's gone», όπως αυτό που βρίσκεται στον ακόλουθο σύνδεσμο: <https://avant-garde.com.cy/articles/prosopa/synenteyxeis/i-ekthesi-shes-gone-einai-mia-siopili-diamartyria-gia-oles-tis>.
Στη συνέχεια προσπαθήστε να αποδώσετε μια σκηνή από το θεατρικό έργο του Καμπανέλλη, φροντίζοντας να «ντύσετε» την κεντρική ηρωίδα του με ρούχα σαν αυτά της έκθεσης, αλλά και δίνοντάς της ως όνομα ένα από τα ονόματα των γυναικών που έπεσαν θύματα γυναικοκτονιών στις μέρες μας και τις οποίες τιμά η έκθεση. Ποια αίσθηση σας αφήνει η απόπειρα;
11. Αναζητήστε στο διαδίκτυο σκίτσα σύγχρονων καλλιτεχνών που σχολιάζουν το φαινόμενο της γυναικοκτονίας σήμερα. Δοκιμάστε να τα χρησιμοποιήσετε ως μέρος του σκηνικού σε μία από τις σκηνές του θεατρικού του Καμπανέλλη που θα επιλέξετε να ανεβάσετε.

Η διδασκαλία της Λογοτεχνίας και η φιλαναγνωσία

Στην καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας συμβάλλει τόσο η διδασκαλία του ολόκληρου λογοτεχνικού βιβλίου, που θεσμοθετείται πλέον, όσο και η δημιουργική γραφή, αλλά και οι ψηφιακές δραστηριότητες. Δεδομένου ότι στις μέρες μας υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για την ενημέρωση του/της εκπαιδευτικού σχετικά με την καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας (βλ. Βιβλιογραφία), εδώ θα περιοριστούμε σε ορισμένες βασικές, ίσως και αυτονόητες, επισημάνσεις.

Η ασυνείδητη επαφή με τη λογοτεχνία αρχίζει από τη νηπιακή ηλικία, μέσα από τα νανουρίσματα, την αφήγηση παραμυθιών και διάφορων ιστοριών σε βιβλία προσχολικής ηλικίας που διαβάζονται προφορικά. Άρα τα παιδιά εξ αρχής έχουν μια προληπτική εμπειρία/αίσθηση για τη δύναμη της αφήγησης και του ποιητικού ρυθμού, που ενδυναμώνεται με τα πρώτα τους διαβάσματα. Ας μην ξεχνάμε ότι η αφήγηση είναι μια αρχέγονη συνήθεια (δηλαδή, μια υπαρξιακή ανάγκη) και μια βαθύτατα λαϊκή τέχνη, όπως τεκμηριώνεται από τα παραμύθια, τους μύθους, τις παροιμίες κλπ. σε όλους τους πολιτισμούς, εκφράζοντας προαιώνιες πεποιθήσεις γύρω από τη φύση των ανθρώπων και του κόσμου. Ανάλογη θέση στη ζωή του ανθρώπου έχουν τα θεατρικά δρώμενα (από το λαϊκό θέατρο σκιών και την κωμωδία του δρόμου έως όλα τα έντεχνα είδη του δράματος), αλλά και η πανανθρώπινη αίσθηση του ρυθμού που είναι χαρακτηριστικό του ποιητικού λόγου, από τα νανουρίσματα έως τις κορυφαίες επώνυμες δημιουργίες.

Σημαντικό στοιχείο είναι και ο δεσμός του ανθρώπου με τα βιβλία που διαβάζει, ιδίως βιβλία που τον «σημάδεψαν» από νωρίς και καθορίζουν ασυναίσθητα τις προτιμήσεις του και στην ενήλικη ζωή του. Η ποικιλία των λογοτεχνικών έργων στα *Ανθολόγια* ειδικά της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (δημοτικό – γυμνάσιο) παίζει σημαντικό ρόλο στην εδραίωση αυτού του δεσμού, καθώς κατά τεκμήριο η ενασχόληση με τη λογοτεχνία επιδρά στον χαρακτήρα και στην ψυχολογία των μαθητών και μαθητριών κατά την κρίσιμη φάση της μετάβασης από την παιδική στην εφηβική ηλικία, δίνοντας μια διέξοδο στο συνονθύλευμα των συναισθημάτων, στις ψυχικές πιέσεις και στις υπαρξιακές αναζητήσεις των εφήβων.

Αν η επαφή με τη λογοτεχνία στα πρώτα χρόνια της ζωής μας βιώνεται ως ευχαρίστηση (νανουρίσματα, παραμύθια κλπ.), αυτό το βίωμα απόλαυσης, ενισχυμένο με λογισμό, οφείλουμε να συντηρήσουμε και να καλλιεργήσουμε στους μαθητές μας μέσα από τη μελέτη της λογοτεχνίας, προκειμένου να γίνουν φιλαναγνώστες διά βίου. Κι αυτό σημαίνει να συνεχίσουν να διαβάζουν λογοτεχνία και μετά τη σχολική τους εκπαίδευση, όχι μόνο για ψυχαγωγία, αλλά και για να παρακολουθούν και να κρίνουν ως ευαισθητοποιημένοι πολίτες τι συμβαίνει στον κόσμο σήμερα και άλλοτε. Η λογοτεχνία δεν μεταβιβάζει μόνο κοινωνικές αξίες και μοντέλα πολιτισμού, παλαιότερα και σύγχρονα, αντανakλώντας την εποχή στην οποία παράγεται, αλλά συμβάλλει επίσης στην όξυνση του νου και της ευαισθησίας και, εντέλει, στην κριτική στάση, εφόσον κάθε δημιουργός που διαβάζουμε «τοποθετείται» απέναντι στην εποχή του μέσα από την οπτική που επιλέγει.

Ως αναγνώστες και αναγνώστριες, η εμπειρία των νέων πολλαπλασιάζεται, είναι σαν να έχουν ζήσει διά της λογοτεχνίας άπειρες ζωές, αποκομίζοντας μέσα από τη

δράση και τους χαρακτήρες των ηρώων εμπειρίες θετικές προς μίμηση ή αρνητικές ως παράδειγμα προς αποφυγή, αλλά κυρίως μαθαίνοντας να αποδέχονται τη διαφορετικότητα και τη συμπερίληψη μέσα από την καλειδοσκοπική εικόνα του κόσμου που προσφέρει η λογοτεχνία.²⁸

Σίγουρα, η μελέτη των λογοτεχνικών έργων δεν είναι απλή υπόθεση, αφού, για να προκύψει η σε βάθος κατανόηση, συχνά απαιτείται δεύτερη και τρίτη ανάγνωση. Είναι όμως σαφές ότι με την αναγνωστική άσκηση μικροί και μεγάλοι μαθαίνουν πώς να διαβάζουν καλύτερα και πού να εστιάζουν. Επιπλέον, η συγκρότηση της τάξης ως λέσχης ανάγνωσης και η διαρκής παρότρυνση για δημιουργική ανάγνωση και γραφή γίνεται έξη, που λειτουργεί προς όφελος της διά βίου σχέσης των παιδιών με τη λογοτεχνία. Στο πλαίσιο αυτό, η αξιολόγηση και η επιβράβευση των μαθητών και μαθητριών για δημιουργικές δραστηριότητες, παρουσιάσεις λογοτεχνικών και θεατρικών έργων και ανάλογες δράσεις μπορεί να αποτελέσει σημαντικό κίνητρο για τη φιλαναγνωσία και τη γενικότερη αισθητική τους καλλιέργεια.

Το οπτικοακουστικό υλικό που υπάρχει στα Ανθολόγια και τα Ψηφιακά Μαθησιακά Αντικείμενα (ΨΜΑ) μπορούν να εξάψουν τη φαντασία των μαθητών και μαθητριών ανοίγοντας νέους, πρωτότυπους δρόμους στη δημιουργικότητά τους με τη χρήση και της τεχνολογίας και του διαδικτύου. Επιδίωξη των εγχειριδίων είναι να ανοίξουν δρόμους στις νέες γενιές, καλλιεργώντας μια λογοτεχνική κουλτούρα συντονισμένη με την εποχή της και μια φιλαναγνωστική κουλτούρα που θα προάγει τα αγαθά που ανέκαθεν κομίζει η λογοτεχνία ως «όργανο ελευθερίας, εκλέπτυνσης, φαντασίας και λογικής», σύμφωνα με τον Bruner,²⁹ ενδυναμωτικό της αυτογνωσίας, της αυτοπεποίθησης και της ελεύθερης και δημοκρατικής προσωπικότητας των μαθητών και μαθητριών.

Η αξιοποίηση των ψηφιακών μέσων στην εκπαίδευση και στα νέα Ανθολόγια

Περιττεύει να ειπωθεί ότι οι Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) κατέχουν προνομιακή θέση σε ζωτικούς χώρους του κοινωνικού γίνεσθαι και έχουν ανοίξει παγκοσμίως νέους ορίζοντες στις υπηρεσίες της εκπαίδευσης, της ακαδημαϊκής έρευνας κλπ. Η κατίσχυση των ΤΠΕ στον σύγχρονο κόσμο κάνει πλέον δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ της πραγματικής και της εικονικής πραγματικότητας, του ιδιωτικού με το δημόσιο, της προσωπικότητας με την εικόνα.

Σε ό,τι αφορά το σχολείο, είναι προφανώς θετικό στοιχείο να διαθέτουν, ιδιαίτερα οι μαθητές και μαθήτριες ΑμεΑ, προσωπική βοήθεια μέσω του υπολογιστή, όπως θετικό είναι και να χρησιμοποιεί ο μαθητικός πληθυσμός τις ψηφιακές τεχνολογίες ως μέσο δημιουργικής ενασχόλησης και μάθησης. Διαπραγματεύσιμο είναι το πώς η χρήση των ΤΠΕ μπορεί να έχει μόνο θετικά αποτελέσματα τόσο μεσοπρόθεσμα όσο

²⁸ Για το θέμα αυτό, όπως και για πολλά άλλα ζητήματα που σχετίζονται με τη λογοτεχνία και τη διδασκαλία της, βλ. το βιβλίο του Τσβετάν Τοντόροφ, *Η λογοτεχνία σε κίνδυνο*, μτφρ. Χρύσα Βαγενά, εισαγωγή Νάσος Βαγενάς, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2013. Βλ. επίσης Αφροδίτη Αθανασοπούλου, «Σκέψεις για τη διδακτική της λογοτεχνίας διαβάζοντας το *Η λογοτεχνία σε κίνδυνο* του Τσβετάν Τοντόροφ», *Νέα Παιδεία* 171 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2019) σ. 108-123.

²⁹ Jerome Bruner, *Δημιουργώντας ιστορίες*, μτφρ. Β. Τσούρτου, Κ. Πολυδάκη, Γ. Κουγιουμουτζάκης, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2004.

και μακροπρόθεσμα για την εκπαίδευση, αλλά αυτή είναι μια μεγάλη συζήτηση που δεν μπορεί να γίνει εδώ. Αρκεί να ειπωθεί το αυτονόητο: ότι οι ΤΠΕ, που χρησιμοποιούνται πλέον ευρέως και στα φιλολογικά μαθήματα, απαιτούν γνώση και μέτρο, και πρέπει να χρησιμοποιούνται όχι ως πανάκεια αλλά στοχευμένα και σύμφωνα με τη φύση του κάθε αντικειμένου.

Στην περίπτωση των Ανθολογίων Λογοτεχνίας τα Ψηφιακά Αντικείμενα γίνονται Μαθησιακά (ΨΜΑ), αποσκοπώντας αφενός στην κατανόηση εννοιών, όρων, τεχνικών κλπ., και αφετέρου στη δημιουργία πολυμεσικών και πολυτροπικών ιστών, συνδέοντας τα κείμενα με άλλα κείμενα, έργα τέχνης, graphic novels κλπ., που συντελούν στην εμπέδωση της γνώσης μέσα από τη διακειμενικότητα και τη διακαλλιτεχνικότητα με ευχάριστο και παιγνιώδη τρόπο. Επίσης, συμβάλλουν στη διαθεματική αξιοποίηση ποικίλου υλικού που έχει ψηφιοποιηθεί (μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι, συλλογές έργων τέχνης σε μουσεία και πινακοθήκες, εκπομπές και ντοκιμαντέρ, θεατρικά και κινηματογραφικά έργα, ιστορικά έγγραφα, αρχεία κ.ά.). Με τον τρόπο αυτό, παρέχεται η δυνατότητα για πολύπλευρη γνώση, αναγκαία για την πολιτισμική εγγραμματοσύνη της μαθητικής κοινότητας.

Είναι προφανές ότι με την κατάλληλη εκπαιδευτική χρήση των ΤΠΕ αφενός δημιουργείται περιβάλλον διερεύνησης και πειραματισμού και αφετέρου ενισχύεται ο συμμετοχικός, συνεργατικός και δημοκρατικός χαρακτήρας της μάθησης. Οι ψηφιακές εκπαιδευτικές εφαρμογές και το ψηφιακό συμπληρωματικό υλικό, που πλασιώνουν τα έντυπα *Ανθολόγια*, επιτρέπουν σε όλους τους μαθητές και τις μαθήτριες να συμμετέχουν σε ποικίλες μαθησιακές δράσεις και να ασκηθούν σε δημιουργικές δραστηριότητες (ατομικά ή ομαδοσυνεργατικά) ανάλογα με τις ικανότητες και τις κλίσεις τους, σύμφωνα και με τις αρχές της διαφοροποιημένης διδασκαλίας. Τα ψηφιακά μέσα παρέχουν επίσης μεγαλύτερη ευελιξία χρόνου και γκάμας δυνατοτήτων για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων και διδακτικών σεναρίων που αφορούν την ενισχυτική διδασκαλία, την πρόσθετη διδακτική στήριξη κλπ. Επιπλέον, με την αξιοποίηση των ΤΠΕ ενθαρρύνεται η αναλυτική και συνθετική σκέψη και η ανάπτυξη μεταγνωστικών διαδικασιών και συναφών δεξιοτήτων, που δεν θα μπορούσαν να καλλιεργηθούν σε μια παραδοσιακή τάξη. Επομένως, οι εκπαιδευτικοί μπορούν και πρέπει να υιοθετήσουν τη χρήση της τεχνολογίας και των εφαρμογών της για να πετύχουν τους στόχους τους, εκσυγχρονίζοντας τη μέθοδο διδασκαλίας αλλά και τον τρόπο αξιολόγησης για την ικανοποίηση των εκπαιδευτικών αναγκών στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο, υπό την προϋπόθεση ότι οι μέθοδοι αυτές δεν είναι ανεφάρμοστες ή αναποτελεσματικές στην πράξη.

Ένα τελευταίο, σημαντικό σημείο.³⁰ Είναι σαφές ότι οι νέες γενιές της ψηφιακής εποχής (της e-generation), που εξοικειώνονται από νωρίς στη χρήση των ψηφιακών μέσων και μορφών έκφρασης και επικοινωνίας, διαθέτουν δεξιότητες και συνδυαστικές ικανότητες εντελώς καινούριες, με τις οποίες είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται πολυεπίπεδα και πολύστροφα τον κόσμο που τους περιβάλλει, και οι οποίες

³⁰ Ό,τι ακολουθεί προέρχεται από το δημοσίευμα της Αφροδίτης Αθανασοπούλου, «Η Λογοτεχνία στο μεταβαλλόμενο τοπίο της ψηφιακής εποχής. Προβληματισμοί, οριοθετήσεις, συνάψεις», *Ηρηννα* 6 (Ανοιξη 2019) σ. 89-93, με ορισμένες αναγκαίες προσαρμογές στο παρόν κείμενο.

φαντάζουν ταχυδακτυλουργικές για την κοινή αντίληψη των μεγαλύτερων. Αυτή η «εξελικτική δεινότητα», στο γνωσιολογικό αλλά και στο ψυχο-κινητικό επίπεδο, γίνεται ανάγλυφα αντιληπτή στο πεδίο της κατανόησης και παραγωγής λόγου, όπου οι παραδοσιακές μορφές και δεξιότητες (το διάβασμα, το γράψιμο...) τείνουν να υποσκελιστούν από περισσότερο σύνθετες, «ανορθόδοξες» πρακτικές, όπως η πλοήγηση και η διαπλοκή ήχου/εικόνας/λόγου σε ενιαίο πολυμεσικό αμάλγαμα.

Ίσως, λοιπόν, το ουσιαστικό διακύβευμα να είναι η ανακαίνιση παραδοσιακών (και ξεπερασμένων πλέον) πρακτικών του μαθήματος μέσα από την προσομοίωση της λογοτεχνίας με τις ψηφιακές μορφές επικοινωνίας και έκφρασης που τις κάνει ενδιαφέρουσες στη νέα γενιά. Εκείνο που κάνει δυνατή αυτή την προσομοίωση είναι ότι, σε γενικές γραμμές, ο καινοφανής και ανατρεπτικός τρόπος πρόσληψης της πραγματικότητας που κομίζουν οι ΤΠΕ *είναι απολύτως συμβατός με την περίπλοκη και ανατρεπτική φύση της ίδιας της Λογοτεχνίας*. Όντας από τη φύση του ανοικτός, ο τρόπος αυτός των σύγχρονων ψηφιακών μέσων επιβάλλει την πολυφωνική-πολυπρισματική προσέγγιση και ερμηνεία του κόσμου, πράγμα που κατεξοχήν ισχύει για τα εγγενώς πολύσημα λογοτεχνικά κείμενα. Συνακόλουθα, καθιστά αναγκαία μια σφαιρικότερη εικόνα και πιο συνθετική προσπέλαση των φαινομένων, η οποία στην περίπτωση της λογοτεχνικής δημιουργίας, άρα και της διδασκαλίας της, είναι υποχρεωτική. Αξιώνει, τέλος, μια που δεν νοείται χωρίς, την ενεργό συμμετοχή των μαθητών-χρηστών στην επεξεργασία του υλικού και της προσφερόμενης γνώσης, κάτι που κατεξοχήν ισχύει στη δυναμική σχέση αναγνώστη – κειμένου (πλέον και της τεχνητής νοημοσύνης) σε ό,τι αφορά τη λογοτεχνία για την παραγωγή νοήματος.

Το να επισημάνουμε στη νέα γενιά αυτής της άκρως *τεχνολογικής* εποχής τέτοιες συνάφειες μεταξύ της εικονικής/ψηφιακής πραγματικότητας και του εικονικού/φανταστικού κόσμου της λογοτεχνίας, το να τους εξηγήσουμε ότι ο δημιουργός είναι πρωτίστως ένας πλοηγός στο χάος της ανθρώπινης εμπειρίας (όπως ακριβώς ισχύει και με την ψηφιακή πλοήγηση), ότι «τέχνη του λόγου» σημαίνει πριν απ' όλα *τεχνική* και να τους δείξουμε στα λογοτεχνικά κείμενα πώς η τεχνική γίνεται *τέχνη*, που μεταβάλλει το συμβατικό πρόσωπο της καθημερινότητας τροποποιώντας τη γνωστή όψη των πραγμάτων (όπως και τα ψηφιακά παιχνίδια τους), θα μπορούσε ίσως να μετατρέψει το «μάθημα» της λογοτεχνίας σε ένα γοητευτικό και γεμάτο εκπλήξεις παιχνίδι εξερεύνησης ενός κόσμου που χτίζεται μεν με οικεία υλικά αλλά ταυτόχρονα είναι πρωτεϊκός, «ανοίκειος», διαρκώς νέος.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αγγελάτος Δ., *Η «φωνή» της μνήμης. Δοκίμιο για τα λογοτεχνικά είδη*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1997.
- Αγγελάτος Δ., *Η άλφα βήτα του Νεοελληνιστή*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011.
- Άγρας Τ., *Κριτικά. Πρόσωπα και Κείμενα. Ο Καρυωτάκης και οι «Σάτιρες»*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1981.
- Αθανασόπουλος Β., *Το ποιητικό τοπίο του ελληνικού 19ου και 20ού αιώνα*, τόμος Α': *Κάλβος, Σολωμός, Παλαμάς*, τόμος Β': *Σεφέρης, Θέμελης, Ρίτσος, Βρεττάκος, Παπαδιαμάντης*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1996.
- Αθανασόπουλος Β., «Αμήχανοι δάσκαλοι, δυσφορούντες μαθητές. Η θεωρία της λογοτεχνίας ως αντικείμενο διδασκαλίας», *Σεμινάριο 18: Θεωρία της Λογοτεχνίας*, Π.Ε.Φ., Αθήνα 1994.
- Αθανασοπούλου Α., «Σχεδιάσμα για μια Γραμματική της ποιητικής γλώσσας. (Σκέψεις και προτάσεις για τη διδασκαλία της Λογοτεχνίας)», στον τόμο: *Γλώσσα και Λογοτεχνία στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, επιμ. Κ. Μπαλάσκας – Κ. Αγγελάκος, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.
- Αθανασοπούλου Α. (σε συνεργασία με τον Αλέξανδρο Μπαζούκη), «Το Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας στη δημόσια εκπαίδευση της Κύπρου: στόχοι, καινοτομίες και εμπειρίες από την εφαρμογή του», *Νέα Παιδεία* 154 (Ιανουάριος-Μάρτιος 2015) 87-126.
- Αθανασοπούλου Α., *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο, ή Περί μυθικής και ιστορικής μεθόδου. Μια ανίχνευση στη νεοελληνική ποίηση του 19ου και του 20ού αιώνα*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2016.
- Αθανασοπούλου Α., *Σχήματα λόγου*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2022.
- Ακριτόπουλος Α., *Για την ποιητική και τη ρητορική του Α. Εμπειρικού*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000.
- Αλαβέρας Τ., *Το σημερινό συγγραφικό πρόβλημα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004.
- Αμπατζοπούλου Φ., *...Δεν άνθισαν ματαίως. Ανθολογία Υπερρεαλισμού*, 3η εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1980.
- Αναγνωστάκη Ν., *Διαδρομή*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1995 και Της ίδιας, *Μαγικές Εικόνες*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1980.
- Αναγνωστάκης Μ., *Αντιδογματικά*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1985 και Του ίδιου, *Ο ποιητής Μανούσος Φάσσης*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1987 και *ΥΓ.*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1992.
- Αναγνωστοπούλου Δ., *Η ποιητική του έρωτα στο έργο του Α. Εμπειρικού*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1999.

- Ανδριώτης Ν., *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, 2η έκδ. ΑΠΘ – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1967.
- Ανώνυμος, *Περί Ύψους*, μτφρ. Λεκατσάς, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα χ.χ.
- Αποστολίδου Β., Καπλάνη Β., Χοντολίδου Ε., *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο... Μια νέα πρόταση διδασκαλίας*, εκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2000.
- Αποστολίδου Β., Χοντολίδου Ε., *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*, εκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα 1999.
- Αράγης Γ., *Ζητήματα λογοτεχνικής κριτικής*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2003.
- Αργυρίου Α., *Δεκαεπτά κείμενα για το Γ. Σεφέρη*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1986.
- Αργυρίου Α., *Κείμενα περί κειμένων*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1995.
- Αργυρίου Α., «Γ. Σεφέρης, ποιητική τέχνη και ιστορία», *Κύκλος Σεφέρη*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1984.
- Αργυρίου Α., *Η Ελληνική Ποίηση. Ανθολογία - Γραμματολογία*, εκδ. Σοκόλη, 5 τόμοι, Αθήνα 1980-1990.
- Αργυρίου Α., *Διαδοχικές αναγνώσεις Ελλήνων υπερρεαλιστών*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1985.
- Αργυροπούλου Χ., *Η γλώσσα στην ποίηση του Ε. Κακναβάτου*, εκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2003.
- Αργυροπούλου Χ., «Πολυφωνία και ετερότητα στους Παπαδιαμάντη και Ντοστογιέφσκι», στον τόμο: *Η Λογοτεχνία σήμερα*, Πρακτικά Συνεδρίου Ε.Κ.Π.Α., εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.
- Αργυροπούλου Χ., *Καζαντζακικά μελετήματα*, εκδ. Έναστρον, Αθήνα 2020.
- Αργυροπούλου Χ., *Η ανθολογημένη ποίηση στο Γυμνάσιο και το Λύκειο*, εκδ. Ταξιδευτής, Αθήνα 2006.
- Αργυροπούλου Χ., *Η διαθεματικότητα στα φιλολογικά μαθήματα και η μέθοδος project*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2007.
- Αργυροπούλου Χ., *Τοπία μνήμης: η ζωή ως αφήγηση αφηγήσεων*, εκδ. Έναστρον, Αθήνα 2023.
- Αριστοτέλης, *Περί Ποιητικής*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1995.
- Αυδή Α., Χατζηγεωργίου Μ., *Η τέχνη του Δράματος στην Εκπαίδευση. 48 προτάσεις για εργαστήρια θεατρικής αγωγής*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2007.
- Βαγενάς Ν., *Η ειρωνική γλώσσα*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1998.
- Βαγενάς Ν., *Ο ποιητής και ο χορευτής*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1980.
- Βαλαωρίτης Ν., «Περί ποιήσεως», *Νέα Συντέλεια*, τεύχος 3-4 (2004-2005).
- Βαρελάς Λ., *Η νεοελληνική και μεταφρασμένη λογοτεχνία στην ελλαδική δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1884-2001)*, ΥΠΕΠΘ – ΚΕΓ, Θεσσαλονίκη 2007.

- Βασιλαράκης Ι., *Σύγχρονες οπτικές και προοπτικές της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, εκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα 1998.
- Βασιλειάδης Β., Δημοπούλου Κ. (επιμ.), *Σελιδοδείκτες για την ανάγνωση της λογοτεχνίας*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (ΚΕΓ), Θεσσαλονίκη 2015, <https://selidodeiktes.greek-language.gr/>
- Βελουδής Γ., *Γραμματολογία - Θεωρία Λογοτεχνίας*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1994.
- Βελουδής Γ., *Διονύσιος Σολωμός. Ρομαντική ποίηση και ποιητική*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1989.
- Γεωργιάδου Α., *Λογοτεχνικές διαδρομές*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.
- Γιατρομανωλάκης Γ., *Α. Εμπειρικός, ο ποιητής του έρωτα και του νόστου*, 2η έκδ. Κέδρος, Αθήνα 1994.
- Γκόβας Ν., *Για ένα δημιουργικό νεανικό θέατρο*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.
- Δάλλας Γ., *Καβάφης και Ιστορία*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974.
- Δάλλας Γ., *Εισαγωγή στην ποιητική του Μ. Σαχτούρη*, εκδ. Κείμενα, Αθήνα 1979.
- Δάλλας Γ., *Ευρυγώνια. Δοκίμια για την ποίηση και την πεζογραφία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2000.
- Δασκαλόπουλος Δ. (επιμ.), *Εισαγωγή στην ποίηση του Σεφέρη*, 2η έκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (Π.Ε.Κ.), Ηράκλειο 1999.
- Ζαμάρου Ρ., *Φύση και Έρωτας στον Παπαδιαμάντη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2000.
- Καλογήρου Τζ., *Τέρψεις και ημέρες ανάγνωσης*, έκδ. Σχολής Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 1999.
- Καλογήρου Τζ., Παλαγιάννη Κ. (επιμ.), *Η λογοτεχνία στο σχολείο*, εισαγωγή Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου, εκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2005.
- Καλογρίδου-Κολυβά Μ., *Η χρήση της τεχνολογίας στη διαδικασία της μάθησης: όρια και προοπτικές*, εκδ. Δρόμων, Αθήνα 2011.
- Καλογρίδου-Κολυβά Μ., *Οι πολλές όψεις του διαδικτύου. Χρήση, κατάχρηση, εθισμός: αντίλογος - διάλογος*, εκδ. Δρόμων, Αθήνα 2011.
- Καλοκύρης Δ., *Χρυσόσκονη στα γένια του Μαγγελάνου: Νίκος Καββαδίας*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2004.
- Κάλφας Α., *Ο μαθητής ως αναγνώστης. Λογοτεχνική θεωρία και διδακτική πράξη*, εκδ. Το τραμ, Θεσσαλονίκη 1998.
- Κανακίδου Ελ., Παπαγιάννη Β., *Διαπολιτισμική αγωγή*, 2η έκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Καραντώνης Α., *Εισαγωγή στη νεώτερη ποίηση*, τόμος Β': *Γύρω από τη σύγχρονη ποίηση*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1984.
- Καραπαναγιώτης Λ., *Για το Σεφέρη. Τιμητικό αφιέρωμα στα τριάντα χρόνια της «Στροφής»*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1989.
- Κατσίκη-Γκίβαλου Α., *Το θαυμαστό ταξίδι*, 4η έκδ. Πατάκης, Αθήνα 1997.

- Κατσίκη-Γκίβαλου Α., Πολίτης Δ. (επιμ.), *Καλλιεργώντας τη φιλαναγνωσία. Πραγματικότητες & προοπτικές*, Πρακτικά Συνεδρίου του Π.Τ.Δ.Ε. του Ε.Κ.Π.Α., εκδ. Διάδραση, Αθήνα 2013.
- Καψωμένος Ε., *Αφηγηματολογία*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003.
- Καψωμένος Ε., *Ο Σολωμός και η ελληνική πολιτισμική παράδοση*, έκδ. Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1998.
- Κιοσσές Σπ., Δαλακούρα Ν., *Μετα-γράφοντας την Τέχνη. Μουσεία, πινακοθήκες και χώροι πολιτισμικής κληρονομιάς ως τόποι δημιουργικής γραφής*, εκδ. Κλειδάριθμος, Αθήνα 2021.
- Κόιντος Οράτιος Φλάκκος, *Ποιητική Τέχνη*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1980.
- Κόρφης Τ., *Νίκος Καββαδίας*, εκδ. Πρόσπερος, Αθήνα 1994.
- Κούρτοβικ Δ., *Έλληνες μεταπολεμικοί συγγραφείς*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2000.
- Καμαρούδης Στ., Χοντολίδου Ε. (επιμ.), *Σημειωτική και Εκπαίδευση*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1996.
- Κουτσογιάννης Δ., Μάτος Α. (επιμ.), *Διαδικτυακές κοινότητες εκπαιδευτικών για τα γλωσσικά μαθήματα: σχεδιασμός και εμπειρία*, ΚΕΓ, Θεσσαλονίκη 2015, http://proteas.greek-language.gr/documents/koinotites_ekpaideytikon.pdf
- Κριαράς Ε., *Διονύσιος Σολωμός. Ο βίος, το έργο*, Θεσσαλονίκη 1957.
- Κύκλος Σεφέρη*, έκδ. Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1980.
- Κωτόπουλος Τ., Βακάλη Α., Γεωργιάδης Γ., Καλαϊτζή Α., Κουλουκάτση Αικ., Σταμπουλίδου Α., *Θεωρία και Πράξη της δημιουργικής γραφής στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2023.
- Λιγνάδης Τ., *Το Άξιον Εστί του Ελύτη*, 5η έκδ. Γραφ. Τέχνες Ρώσση, Αθήνα 1980.
- Λιγνάδης Τ., *Ένα βιβλίο για το Νίκο Γκάτσο*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1983.
- Λογοθέτη Σοφία, *Η ταυτότητα και ο ρόλος της Γυναίκας*, εκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαδρανός, Αθήνα 1998.
- Μαρωνίτης Δ. Ν., *Ποιητική και πολιτική ηθική. Πρώτη μεταπολεμική γενιά*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1976.
- Μαρωνίτης Δ. Ν., *Μ. Σαχτούρης: Άνθρωποι – Χρώματα – Ζώα – Μηχανές*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1980.
- Μαρωνίτης Δ. Ν., *Όροι του λυρισμού στον Οδ. Ελύτη*, 2^η έκδ. Κέδρος, Αθήνα 1981.
- Μαστροδημήτρης Π. Δ., *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1996.
- Ματσαγγούρας Η., *Κειμενοκεντρική προσέγγιση του γραπτού λόγου*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2001.
- Ματσαγγούρας Η., *Η σχολική τάξη*, Αθήνα 1998.
- Μερακλής Μ. Γ., *Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1987.

- Μερακλής Μ. Γ. (επιμ.), *Γιώργος Σαραντάρης: Γιατί τον είχαμε λησμονήσει.... Μια ανθολόγηση από το σύνολο του έργου του*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2002.
- Μικέ Μ., *Η «Βάρδια» του Ν. Καββαδία*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1994.
- Μουλλάς Π., *Η δέκατη Μούσα*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2001.
- Μπαλάσκας Κ., *Ταξίδι με το κείμενο*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1990.
- Μπαλάσκας Κ., *Ξενάγηση στη νεοελληνική πεζογραφία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.
- Μπαμπινιώτης Γ., *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία*, 2η έκδ. Μαυρομμάτης, Αθήνα 1991.
- Μπενάτσης Απ., *Η ποιητική μυθολογία του Τάσου Λειβαδίτη*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1991.
- Μπίστα Π., *Πώς σχεδιάζουμε και διδάσκουμε λογοτεχνία στο Γυμνάσιο και το Λύκειο*, εκδ. Ψηφίδα, Αθήνα 2005.
- Νάκας Θ., *«Η Γλώσσα της σύγχρονης ποίησης», Γενιά του '70*, εκδ. Τέθριππον, Αθήνα 1998.
- Ντενίση Σ., *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994.
- Παγανός Γ., *Μοντερνισμός και Πρωτοπορίες*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003.
- Παγανός Γ., *Αναζητήσεις στη σύγχρονη πεζογραφία. Κριτικά μελετήματα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1984.
- Παπαγεωργίου Κ., *Η γενιά του '70*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1998.
- Παπανούτσος Ε., *Παλαμάς, Καβάφης, Σικελιανός*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1985.
- Παρίσης Ν., *Μεθοδική ερμηνεία νεοελληνικών κειμένων*, έκδ. Εκπαιδευτηρίων Ζηρίδη, Αθήνα 1975.
- Πεσκετζή Μ., *Θεωρία της Λογοτεχνίας*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003.
- Πολίτη Τζ., *Συνομιλώντας με τα κείμενα*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1996.
- Πυλαρινός Θ., *Επτανησιακή Σχολή*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003.
- Σαββίδης Γ., *Μεταμορφώσεις του Ελπίνωρα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1981.
- Σαμαρά Ζ., *Προοπτικές του κειμένου*, εκδ. Κώδικας, Θεσσαλονίκη 1987.
- Σελιώτη Β., *Λογοτεχνία και τραύμα. Το 1974 στην κυπριακή και ελλαδική λογοτεχνία*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2021.
- Σιαφλέκης Ζ., *Από τη νύχτα των αστραπών στο ποίημα-γεγονός, Συγκριτική ανάγνωση Ελλήνων και Γάλλων Υπερρεαλιστών*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1989.
- Σπανός Γ., *Διδακτική Μεθοδολογία. Η διδασκαλία του ποιήματος*, 2η έκδ. (ιδιωτική), Αθήνα 1998.
- Στεφάνου Λ., *Το πρόβλημα της μεθόδου στη μελέτη της ποίησης*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1981.
- Συνέδριο Σεριζί, *Η Διδασκαλία της Λογοτεχνίας*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1985.
- Τζιόβας Δ., *Το παλίμψηστο της ελληνικής αφήγησης*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1993.

- Τζιόβας Δ., *Μετά την Αισθητική*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1987.
- Τζιόβας Δ., *Κοσμοπολίτες και Αποσυνάγωγοι*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.
- Τσακνιάς Σ., *Δακτυλικά αποτυπώματα*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1983.
- Τσάτσος Κ., *Παλαμάς*, 3η έκδ. Εστία, Αθήνα χ.χ.
- Φαρίνου-Μαλαματάρη Γ., *Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1987.
- Φράιερ Κ., *Άξιον Εστί το τίμημα: Εισαγωγή στην ποίηση του Οδ. Ελύτη*, μτφρ. Ν. Βαγενάς, 2η έκδ. Κέδρος, Αθήνα 1979.
- Φρυδάκη Ε., *Η Θεωρία της Λογοτεχνίας στην πράξη της διδασκαλίας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2003.
- Χαραλαμπίκης Χ., *Νεοελληνικός Λόγος*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1992.

Ξενόγλωσση και μεταφρασμένη βιβλιογραφία

- Abrams M. H., *Ο καθρέφτης και το φως*, μτφρ. Άρης Μπερλής, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2001.
- Allen Gr., *Intertextuality*, έκδ. Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2002 (1^η έκδ. 2000).
- Anton J., *Η ποίηση και η ποιητική του Κ. Π. Καβάφη*, χ. μτφρ., εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2000.
- Aragon L., *Περί Ύφους*, μτφρ. Σ. Κουμανούδης, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1985.
- Bakhtine M., *Προβλήματα Λογοτεχνίας και Αισθητικής*, μτφρ. Γ. Σπανός, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1980.
- Bakhtine M., *Ζητήματα Ποιητικής του Ντοστογιέφσκι*, μτφρ. Αλ. Ιωαννίδου, εισαγ. Δ. Τζιόβας, εκδ. Πόλις, Αθήνα.
- Beaugrande R. A., Dressler W. U., *Introduction to text linguistics*, Longman, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 1981.
- Benton M., Fox G., *Teaching Literature, Nine to Fourteen*, Oxford University Press, 1985.
- Blanchot M., *Ο χώρος της λογοτεχνίας*, μτφρ. Δ. Δημητριάδης, εκδ. Εξάντας-Νήματα, Αθήνα 1970 (2η έκδ. 1994).
- Bloom H., *Η θραύση των δοχείων*, μτφρ. Γ. Σκαρπέλος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1998.
- Bloom H., *Η αγωνία της επίδρασης*, μτφρ. Δ. Δημηρούλης, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1989.
- Bremond Cl., Chatman S., Greiman J. A., κ.ά., *Θεωρία της Αφήγησης*, επιμ. Β. Καλλιπολίτης, μτφρ. Αγγ. Κουφού, Β. Καλλιπολίτης, Αγγ. Καστρινάκη, Κ. Παπουτσά, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1991.
- Breton A., *Μανιφέστα του Σουρρεαλισμού*, μτφρ. Ελ. Μοσχονά, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1983.

- Booth W. C., *A Rhetoric of Irony*, The University of Chicago Press, Σικάγο & Λονδίνο 1974.
- Bowra C. M., *Ποίηση και Πολιτική*, μτφρ. Λ. Στεφάνου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1982.
- Cohn D., *Διαφανή πρόσωπα*, μτφρ. Δ. Μπεχλικούδη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001.
- Compagnon A., *La seconde main ou Le travail de la citation*, Seuil, Παρίσι 1979.
- Cummins J., *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση: Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία της ετερότητας. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική*, μτφρ. Σουζάνα Αργύρη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002.
- Delcroix M., Hallyn F., *Εισαγωγή στις Σπουδές της Λογοτεχνίας. Μέθοδοι του κειμένου*, μτφρ. Ι. Ν. Βασιλαράκης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Eagleton T., *Ο Μαρξισμός και η Λογοτεχνική Κριτική*, μτφρ. Γρ. Αζαριάδης, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1981.
- Eagleton T., *Εισαγωγή στη Θεωρία της Λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Μαυρώνας, 4η έκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1996.
- Eagleton T., *Η έννοια της κουλτούρας*, μτφρ. Ηλ. Μαγκλίνης, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2003.
- Eco U., *Ερμηνεία και Υπερερμηνεία*, μτφρ. Α. Παπακωνσταντίνου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1993.
- Eco U., *Η Σημειολογία στην καθημερινή μας ζωή*, 5η έκδ. Μαλλιάρης - Παιδεία Α.Ε., Αθήνα 1985.
- Escarpit D., *Η παιδική και νεανική λογοτεχνία στην Ευρώπη*, μτφρ. Στέση Αθήνη, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995.
- Fairclough N., *Language and Power*, Longman, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 1989.
- Fennes H., Hapgood K., *Intercultural Learning in the Classroom: Crossing Borders*, Cassell Council of Europe, Λονδίνο 1997.
- Fokkema D, Ibsch El., *Θεωρίες Λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα*, μτφρ. Γ. Παρίσης, 4η έκδ. Πατάκης, Αθήνα 2000.
- Frey K., *Η μέθοδος project*, μτφρ. Κλ. Μάλλου, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1998.
- Genette G., *Εισαγωγή στο αρχικείμενο*, μτφρ. Μ. Πατεράκη-Γαρέφη, εκδ. Εστία, Αθήνα 2001 (1η γαλλική έκδοση: *Introduction a l'architexte*, Seuil, Παρίσι 1979).
- Genette G., *Palimpsestes*, Seuil, Παρίσι 1982.
- Genette G., *Τα όρια της διήγησης*, μτφρ. Ε. Θεοδωροπούλου, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1987.
- Goldmann L., *Για μια κοινωνιολογία του μυθιστορήματος*, μτφρ. Ε. Βέλτσου, Π. Ρυλμόν, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2000.
- Hall J., *Η Κοινωνιολογία της Λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Τσαούση, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1990.

- Hawthorn J., *Ξεκλειδώνοντας το κείμενο*, μτφρ. Μ. Αθανασοπούλου, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο 1995.
- Hoey M., *Textual interaction*, εκδ. Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2001.
- Jakobson R., *Style in Language*, Νέα Υόρκη 1960.
- Jauss H. R., *Η Θεωρία της Πρόσληψης*, μτφρ. Μ. Πεχλιβάνος, εκδ. Εστία, Αθήνα 1995.
- Lyons J., *Εισαγωγή στη Γλωσσολογία*, μτφρ. Μ. Αραποπούλου, Μ. Βραχιονίδου, Αργ. Αρχάκης, Αικ. Καρρά, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1995.
- Mackridge P., *Διονύσιος Σολωμός*, μτφρ. Κ. Αγγελάκη-Ρουκ, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1995.
- Mathieu-Colas M., *Τα όρια της διήγησης*, μτφρ. Ε. Θεοδοροπούλου, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1987.
- Moisan Cl., *Η Λογοτεχνική Ιστορία*, μτφρ. Α. Παρίση, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992.
- Nadeau M., *Ιστορία του Σουρρεαλισμού*, μτφρ. Αλ. Παπαθανασοπούλου, εκδ. Φόρμα, Αθήνα 1978.
- Pontani F. M., *Επτά Δοκίμια και Μελετήματα για τον Καβάφη (1936-1974)*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1991.
- Preisendanz W., *Ρομαντισμός, Ρεαλισμός, Μοντερνισμός*, μτφρ. Α. Χρυσογέλου Κατσή, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1977.
- Richs D., *Η σκιά του Ομήρου*, μτφρ. Α. Παρίση, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993.
- Ricoeur P., *Η ζωντανή μεταφορά*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1996.
- Ricoeur P., *Η αφηγηματική λειτουργία*, μτφρ. Β. Αθανασόπουλος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1990.
- Rodari G., *Γραμματική της Φαντασίας*, μτφρ. Μ. Βερτσώνη-Κοκόλη, Λ. Αγγουρίδου-Στρίντζη, εκδ. Τεκμήριο, Αθήνα 1994.
- Rosenblatt L. M., *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*, Southern Illinois University Press, Carbondale 1978.
- Said Ed., *Ο κόσμος, το κείμενο και ο κριτικός*, μτφρ. Λ. Εξαρχοπούλου, εκδ. Scripta, Αθήνα 2004.
- Schaeffer J. M., *Τι είναι λογοτεχνικό είδος;*, μτφρ. Α. Ακριτόπουλος, εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2000.
- Strunk W., White E. B., *The Elements of Style*, 3η έκδ. Allyn and Bacon, USA 1979.
- Saunier G. M., *Ερευνα στον μυθικό κόσμο του Ν. Καββαδία*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2004.
- Saunier G. M., *Α. Εμπειρικός. Μυθολογία και Ποιητική*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1999.
- Somville L., *Εισαγωγή στις Σπουδές της Λογοτεχνίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Still J., Worton M., «Εισαγωγή στη Διακειμενικότητα», *Άλως*, τεύχη 3-4 (1996).
- Tadié J. Y., *Η κριτική της λογοτεχνίας στον εικοστό αιώνα*, μτφρ. Ι. Βασιλαράκης, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2001.

- The Open University (Ανοιχτό Πανεπιστήμιο), *Γλώσσα και Λογοτεχνία*, μτφρ. Αλ. Παπαθανασοπούλου, εκδ. Π. Κουτσούμπος Α.Ε., Αθήνα 1985.
- Thomson G., *Η Ποίηση χθες και σήμερα*, μτφρ. Ν. Κ. Σταματίου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1956.
- Todorov T., *Κριτική της Κριτικής*, μτφρ. Γ. Κιουρτσάκης, 2η έκδ. Πόλις, Αθήνα 2000 και Του ίδιου, *Ποιητική*, μτφρ. Α. Καστρινάκη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1989.
- Valery P., *Ποίηση και αφηρημένη σκέψη: Η καθαρή ποίηση*, μτφρ. Χρ. Λιοντάκης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1999.
- Vitti M., *Η γενιά του '30*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1977.
- Vitti M., *Φθορά και Λόγος. Εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1978.
- Yourcenar M., *Κριτική παρουσίαση του Κ. Καβάφη*, μτφρ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 1981.
- Wellek R., Warren A., *Θεωρία Λογοτεχνίας*, μτφρ. Σ. Δεληγιώργη, εκδ. Δίφρος, Αθήνα χ.χ.
- Wood J., *Πώς δουλεύει η λογοτεχνία*, μτφρ. Κ. Σπαθαράκης, εκδ. Αντίποδες, Αθήνα 2023.

Ιστορίες της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

- Beaton R., *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία. Θεωρία και Κριτική*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996.
- Δημαράς Κ. Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1987.
- Πολίτης Λ., *Συνοπτική Ιστορία της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη 1977.
- Πολίτης Λ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1979.
- Vitti M., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1978.

Ανθολογίες

- Γενιά του '70*, εκδ. Όμβρος, Αθήνα 2001.
- Ευρωπαϊκά Γράμματα: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*, 3 τόμοι, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1992-1999.
- Η Ελληνική Πεζογραφία. Παλαιότερη, Μεσοπολεμική, Μεταπολεμική*, 11 τόμοι, εκδ. Σοκόλη.
- Η Δεύτερη Μεταπολεμική Γενιά (1950-70). Ανθολογία*, επιμ. Α. Ευαγγέλου, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.
- Η Ελληνική Ποίηση. Ανθολογία – Γραμματολογία*, 6 τόμοι, εκδ. Σοκόλη.
- Η Ελληνική Ποίηση: Φαναριώτες - Άνθη Ευλαβείας - Επτανήσιοι*, επιμ. εισαγωγής Μ. Μ. Παπαϊωάννου, επιμ. ανθολογίας Κ. Ιορδανίδης, Αθήνα 1980.

- Η Ελληνική Ποίηση: Ρομαντικοί - Εποχή Παλαμά - Μεταπαλαμικοί*, επιμ. Μ. Γ. Μερακλής, Αθήνα 1977.
- Η Ελληνική Ποίηση: Η ανανεωμένη παράδοση*, επιμ. Κώστας Στεργιόπουλος, Αθήνα 1980.
- Η Ελληνική Ποίηση του 20ού αιώνα. Μια συγχρονική Ανθολογία*, επιμέλεια - ανθολόγηση Ευρ. Γαραντούδης, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008.
- Μαρκόπουλος Γ., Νικολάκης Κ. (ανθολόγηση, πρόλογος), *Ποιήματα που αγαπήσαμε, Από τους ανανεωτές της παράδοσης μέχρι και τη δεύτερη μεταπολεμική γενιά*, εκδ. Εκάτη, Αθήνα 2009.

Αφιέρωματα (ενδεικτικά)

- ΑΝΤΙ: Αφιέρωμα στον Α. Κάλβο*, τεύχος 510, Αθήνα 1993.
- Γράμματα και Τέχνες: Καρυωτάκης, Καρυωτακισμός*, τεύχος 81, Αθήνα 1997.
- Διαβάζω: Αφιέρωμα στον Ανδρέα Εμπειρίκο*, τεύχος 358, Αθήνα 1995.
- Διαβάζω: Αφιέρωμα στον Κ. Π. Καβάφη*, τεύχος 389, Αθήνα 1998.
- Διαβάζω: Αφιέρωμα στον Γιώργο Σεφέρη*, τεύχος 142, Αθήνα 1986.
- Διαβάζω: Αφιέρωμα στον Διονύσιο Σολωμό*, τεύχος 213, Αθήνα 1989.
- Διαβάζω: Αφιέρωμα στον Κ. Γ. Καρυωτάκη*, τεύχος 157, Αθήνα 1986.
- Διαβάζω: Αφιέρωμα στον Κ. Παλαμά*, τεύχος 334, Αθήνα 1994.
- Διαβάζω: Αφιέρωμα στο Νίκο Εγγονόπουλο*, τεύχος 381, Αθήνα 1998.
- Ελληνική Σημειωτική Εταιρία: Η ζωή των σημείων*, επιμ. Ε. Καψωμένος, Γρ. Πασχαλίδης, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1996.
- Εμβόλιμον: Αφιέρωμα στον Γιάννη Πατίλη*, τεύχος 33-34, Άσπρα Σπίτια 1997.
- Εμβόλιμον: Αφιέρωμα στον Γιώργο Μαρκόπουλο*, τεύχος 37-38, Άσπρα Σπίτια 1997.
- Εμβόλιμον: Αφιέρωμα στον Αντώνη Φωστιέρη*, τεύχος 41-42, Άσπρα Σπίτια 2000.
- Εντευκτήριο: Σελίδες για τον Οδυσσέα Ελύτη*, τεύχος 70, Θεσσαλονίκη 2005.
- Εξώπολις: Αφιέρωμα Έκτωρ Κακναβάτος*, τεύχη 10-11, Αλεξανδρούπολη 1999.
- Η Λέξη: Αφιέρωμα στο Γιάννη Ρίτσο*, τεύχος 182, Αθήνα 2004.
- Η Λέξη: Αφιέρωμα στο Γ. Σεφέρη*, τεύχος 53, Αθήνα 1986.
- Η Λέξη: Αφιέρωμα στο Δ. Σολωμό*, τεύχος 142, Αθήνα 1997.
- Η Λέξη: Αφιέρωμα στον Οδ. Ελύτη*, τεύχος 106, Αθήνα 1991.
- Η Λέξη: Αφιέρωμα στον Κ. Π. Καβάφη*, τεύχος 23, Αθήνα 1983
- Νέα Εστία: Αφιέρωμα στον Κ. Παλαμά*, τεύχος 397, Αθήνα 1943.
- Νέα Εστία: Αφιέρωμα στον Σολωμό*, τεύχος 1707, Αθήνα 1998.
- Νέα Εστία: Αφιέρωμα στον Κ. Π. Καβάφη*, τεύχος 872, Αθήνα 1963.
- Νέα Εστία: Αφιέρωμα στον Ανδρέα Εμπειρίκο*, τεύχος 1744, Αθήνα 2002.

- Ομπρέλα: Αφιέρωμα Ο Σολωμός και η Ευρώπη*, τεύχος 42, Αθήνα 1998.
- Ομπρέλα: Αφιέρωμα Αλ. Παπαδιαμάντης*, τεύχος 47, Αθήνα 2000.
- Ομπρέλα: Αφιέρωμα Μ. Σαχτούρης*, τεύχος 73, Αθήνα 2006.
- Πόρφυρας: Κυριάκος Χαραλαμπίδης*, τεύχος 124, Κέρκυρα 2007.
- Πόρφυρας: Σικελιανός – Ελύτης – Αναγνωστάκης*, τεύχος 106, Κέρκυρα 2003.
- Πόρφυρας: Έκτωρ Κακναβάτος*, τεύχος 104, Κέρκυρα 2002.
- Πόρφυρας: Αφιέρωμα στον Α. Εμπειρίκο*, τεύχος 101, Κέρκυρα 2001.
- Τετράδια Ευθύνης: Αφιέρωμα, Κότινος στον Άγγελο Σικελιανό*, τεύχος 11, Αθήνα 1980.
- Τετράδια Ευθύνης: Αφιέρωμα, Φώτα και φωτισμοί του Ν. Βρεττάκου*, τεύχος 33, Αθήνα 1994.
- Το Δέντρο: Αφιέρωμα, Λογοτεχνικές Πρωτοπορίες, Ο άλλος Σουρρεαλισμός*, τεύχη 28-29, Αθήνα 1997.
- Το Δέντρο: Αφιέρωμα, Το μάθημα της Λογοτεχνίας*, Δύο εκδηλώσεις στο Γαλλικό Ινστιτούτο, τεύχη 48-49, Αθήνα 1989.
- Πρακτικά 6ου Συμποσίου Ποίησης Πατρών*, επιμ. Σ. Σκαρτσής, εκδ. Γνώση 1987.
- Πρακτικά 19ου Συμποσίου Ποίησης Πατρών: Ρεύματα στη Σύγχρονη Ποίηση*, εκδ. Περί Τεχνών, Πάτρα 2001.
- Πρακτικά 20ού Συμποσίου Ποίησης Πατρών: Η ποίηση στη ζωή μας*, εκδ. Περί Τεχνών, Πάτρα 2001.
- Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (Π.Ε.Κ.):* Βλ. τις Εισαγωγές στο έργο μεζόνων Νεοελλήνων ποιητών και πεζογράφων (Σολωμός, Κάλβος, Παπαδιαμάντης, Καβάφης, Παλαμάς, Σικελιανός, Καζαντζάκης, Σεφέρης, Ελύτης, Εγγονόπουλος)
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων (Π.Ε.Φ.), www.p-e-f.gr*. Ενδεικτικά:
- Σεμινάρια:* τεύχος 11: *Γλώσσα - Έκθεση - Λογοτεχνία*, τεύχος 22: *Διονύσιος Σολωμός*, τεύχος 23: *Οδυσσέας Ελύτης*, τεύχος 35: *Το δημοτικό τραγούδι από την αρχαιότητα ως σήμερα*, τεύχος 37: *Η θέση της Λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*.
- Αφιερώματα:* Νικηφόρος Βρεττάκος, Γιάννης Ρίτσος, Τάσος Καλούτσας, Νίκος Γρηγοριάδης, Χριστόφορος Μηλιώνης, Γιώργος Σεφέρης, Νίκος Καζαντζάκης, Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Γιώργος Κοτζιούλας.
- Φιλολογική (περιοδικό):* Αφιερώματα σε πολλούς λογοτέχνες (Α. Κάλβος, Κ. Παλαμάς, Κ. Καρυωτάκης, Γ. Σκαρίμπας, Δ. Χατζής, Φ. Κόντογλου και άλλοι).
- Βλ. επίσης:
- Η διδασκαλία της σύγχρονης ποίησης στη Μέση Εκπαίδευση* (Ξ. Α. Κοκόλης, Τ. Πατρίκιος, Μ. Saunier, Ν. Παρίσης, Δ. Μαρωνίτης), έκδ. Εκπαιδευτηρίων Ζηρίδη, Αθήνα 1978.
- Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών: Η νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία στην Εκπαίδευση*, τεύχος 8, Αθήνα 1994.